

mitiorum et oratorium Abraham, quo se subinde a curis et negotiis, cum Deo acturus recipiat. Ita Cajetanus et Pererius.

Hinc hoc nemus hebraice vocatur עֵשֶׂל *escel*, id est arboretum, aut silva arboribus constita, silens et amena, a radice עֵשֶׂל *escal*, id est, quietus et tranquillitas fuit: inde ergo dicitur hoc nemus עֵשֶׂל *escel*, a quiete, silentio et tranquillitate: sicut idem nemus, aut locus hebraice vocatur אֵשֶׁר *ascera*, a felicitate et beatitudine: in loco

enim quieto et ameno, homo sibi videtur esse quasi in paradiso, felix et beatus (1).

34. ET FUIT COLOSUS, — incolae et peregrinus, vers. 34. non indigena et inquilinus. Hebraice enim est עֵשֶׂל *escalager*, et peregrinatus est Abraham in terra Palestinorum.

(1) עֵשֶׂל est *tamariscus* species. Veteres interpretes posuerunt genus pro specie, verteruntque *arborum*, vel nemus.

CAPUT VIGESIMUM SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Abraham a Deo jussus immolare filium, obedit; sed sistitur ab angelo. Secundo, amplam, vers. 13, obedientiam mercedem et benedictionem recipit. Tertio, vers. 20, taxitur progenies Nachor et Rebecca, quo futura erat uxor Isaaci.

1. Quae postquam gesta sunt, tentavit Deus Abraham, et dixit ad eum: Abraham, Abraham. At ille respondit: Adsum. 2. Ait illi: Tolle filium tuum unigenitum, quem diligis, Isaac, et vade in terram Visionis, atque ibi offeres eum in holocaustum super unum montium quem monstravero tibi. 3. Igitur Abraham de nocte consurgens stravit asinum suum, ducens secum duos juvenes, et Isaac filium suum. Cumque concidisset ligna in holocaustum, abiit ad locum quem praecipere ei Deus. 4. Die autem tertio, elevatis oculis, vidit locum procul, §. dixitque ad pueros suos: Expectate hic cum asino: ego et puer illic usque properantes, postquam adoraverimus, revertemur ad vos. 6. Tulit quoque ligna holocausti, et imposuit super Isaac filium suum, ipse vero portabat in manibus ignem et gladium. Cumque duo pergerent simul, 7. dixit Isaac patri suo: Pater mi. At ille respondit: Quid vis, fili? Ecce inquit, ignis et ligna: ubi est victima holocausti? 8. Dixit autem Abraham: Deus providebit sibi victimam holocausti, fili mi. Pergabant ergo pariter: 9. et venerunt ad locum quem ostenderat ei Deus, in quo aedificavit altare, et desuper ligna composuit: cumque alligasset Isaac filium suum, posuit eum in altare super struem lignorum. 10. Extenditque manum, et arripuit gladium, ut immolaret filium suum. 11. Et ecce angelus Domini de caelo clamavit, dicens: Abraham, Abraham. Qui respondit: Adsum. 12. Dixitque ei: Non extendas manum tuam super puerum, neque facias illi quidquam: nunc cognovi quod times Deum, et non pepercisti unigenito filio tuo propter me. 13. Elevavit Abraham oculos suos, viditque post tergum arietem inter vepres haerentem cornibus, quem assumens obtulit holocaustum pro filio. 14. Appellavitque nomen loci illius: Dominus videt. Unde usque hodie dicitur: In monte Dominus videbit. 15. Vocavit autem Angelus Domini Abraham secundo de caelo, dicens: 16. Per memetipsum juravi, dicit Dominus, quia fecisti hanc rem, et non pepercisti filio tuo unigenito propter me: 17. benedicam tibi, et multiplicabo semen tuum sicut stellae caeli et velut arenam quae est in littore maris; possidebit nomen tuum portas inimicorum suorum, 18. et benedicentur in semine tuo omnes gentes terrae, quia obedisti voci meae. 19. Reversus est Abraham ad pueros suos, aberuntque Bersabee simul, et habitavit ibi. 20. His ita gestis, nuntiatum est Abraham quod Melcha quoque genuisset filios Nachor fratri suo: 21. Hus primogenitum, et Baz fratrem ejus, et Camuel patrem Syrorum, 22. et Cased, et

Azau, Pheldas quoque et Jedlaph, 23. ac Bathuel, de quo nata est Rebecca: octo istos genuit Melcha, Nachor fratri Abraham. 24. Concubina vero illius, nomine Roma, peperit Tabea, et Gaham, et Tahas, et Maacha.

1. TENTAVIT DEUS ABRAHAM, — dando et obiciendo illi insigne obiectum et materiam heroicam virtutis et obedientiae, hoc fine, ut ejus virtutem in animo latentem ostenderet, acueret, perficeret, ac tandem coronaret. Diabolus vero tentat obiciendo illecebras, hoc fine, ut pertrahat hominem in peccata et gehennam: quorum malorum intentator est Deus, ipse enim neminem hoc modo et sine tentat (1).

Vidit hoc quoque per umbram Seneca, lib. De Providentia: « Deus, inquit, viros bonos, ut se veri patres suos filios, durius educat, atque: Duris operibus, doloribus ac damnis colligant robur: mare sine adversario virtus; eoque praesente aculit, atque inter adversa manet in suo statu, et quicquid evenit in suum colorem trahit, ut mare flumina. Ecce par Deo dignum, vir fortis cum mala fortuna compositus: spectaculum Deo dignum. Fortuna ut gladiator, fortissimos sibi pares quart, alios fastidio transit: ignem experitur in Mutio, paupertatem in Fabricio, exilium in Rutilio, tormentum in Regulo, venenum in Socrate, mortem in Calone. » Longe magis Deus noster ignem experitur in Laurentio, bestias in Ignatio, lapides in Stephano, equuleos in Vincentio, rotas in Catharina, gladium in Dorothea. Pergit Seneca: « Periculosissima est felicitatis intemperantia. Gaudet magis viri aliquando rebus adversis, non aliter quam milites fortes bellis. Gubernatorem in tempestate, in acie militem cognoscas. Hanc rationem sequuntur Dii in bonis viris, quam in discipulis suis praecipit, qui plus laboris exigunt ab his in quibus certior est spes doctrinae. »

« Hoc est propositum Deo, quod sapienti viro: ostendere haec, quae vulgus appetit, quae reformidat: nec bona esse, nec mala: ideo tam bonis quam malis ea obicit. » Non sunt mala, nisi male suscipiunt.

« Quid est boni viri? praehere se fato (Deo): grande solatium est cum universo rapi: omnia mala ab eo removit Deus, flagitia scilicet.

» Tolerantes nati sunt in exemplar. Deus impatientiam est, illi supra patientiam sunt. Dicit ergo eis Deus: Ego vobis solida bona dedi; id in quoque solidissimum est, quod exerceat.

» Dicant prohi: Digni visi sumus Deo, in quibus experiretur, quantum humana natura posset pati.

(1) Inter rationes, ob quas Deus ab Abrahamo petit insigne illud pietatis et obedientiae documentum: haec assignari potest, quod, cum idololatra vicini, videlicet Phoenici, diis suis pueros immolare non dubitarent, dum Hebraei victimas offerrent brutas, voluit Deus ostendere, nec sibi cultores desuisse, qui, si Deo ita visum fuerit pretiosissimas victimas immolare ei parati fuerint.

Optimi milites ad durissima militunt. » Haec et plura sparsim Seneca.

Notant Hebraei Abraham decies fuisse tentatum a Deo: primo, cum jussus est relinquere patriam et cognatos, et ire peregrinus in terram ignotam; secundo, cum ob famem jussus est peregrinari in Egyptum; tertio, cum ei ablata est uxor a Pharaone, ipseque periculum vitae, et uxor pudicitiae subiit; quarto, cum ob jurgia famulorum coactus est divelli a Lot, quem quasi finium algerat et diligebat; quinto, cum quatuor reges fortissime debellavit, ut Lot captivum liberaret; sexto, cum Agar, quam uxorem duxerat, jam ex se gravidam, impulsu Sara domo eiecit; septimo, cum senex jussus est circumcidit; octavo, cum per regem Abimelech ablata est ei uxor; nono, cum rursus uxorem Agar et filium Ismaelem, primo Sara instinctu, tum Dei jussu domo expulit; decimo, cum jussus est immolare filium suum Isaac: et quia haec omnium fuit gravissima, ideo hanc solam Moses vocat tentationem.

ET DIXIT AD EUM, — nocte per visionem, ut patet vers. 3.

ADSUM. — Hebraice יָנִינִי *hineni*, ecce ego, scilicet quasi famulus corpore et animo praesto sum, ut tibi obsequar, meque et mea omnia ad nutum tibi impendam: quid ergo a me possis?

2. TOLLE FILIUM. — Hebraea magis pungunt et stimulant animum Abraham, habent enim: Tolle nunc filium tuum, unicum tuum, quem dilexisti Isaac; et Septuaginta: Tolle filium tuum, illum dilectum tuum, quem dilexisti, illum Isaac. Quot hic verba, tot sunt stimuli, tot tentationes. Primo « tolle, » ait, non boves, non famulos, sed « filium. » Secundo, eumque « unicum, » si multos haberes, facile unum e multis dares; jam unigenitum habes, eumque mihi immolare depono. Tertio, « quem diligis, » hebraice, quem dilexisti, scilicet continuo, hucusque sine ulla a-

oris cessatione vel imminutione: tum quia Isaac erat suavissimis moribus, patris reverentissimus et obedientissimus; tum quia generat eum pater in senectute per miraculum; tum quia per Isaac promissa erat Abraham maxima posteritas, omnisque benedictio, et Christus ipse, per quem vitam aeternam sperabat. Quare filium suum offerendo, simul etiam omnes spes suas, omniaque bona sibi promissa, Deo offerebat. Quarto, « Isaac, » g. d. Da mihi tuum Isaac, tuum risum, tuum gaudium, tuum coralium. Hoc nomen mire feriebat et sauciabat patris animes et animum: jam enim futurus erat non Isaac, sed Abel; non Benjamin, sed Benoni; non risus, sed luctus. Vide Origenem, homil. 8. Quinto, « offeres, » non ait: Quidis eum offerendum, sed tu suis

Deum
Abraham
tentavit
ma.
Primo.
Secundo.
Tertio.

Quarta.

Quinta.

Sexta.

Septima.

Octava.

Nona.

Decima.

Undecima.

Dodecima.

Trigesima.

Quarta.

Quinta.

Sexta.

Septima.

Octava.

Nona.

Decima.

Undecima.

Dodecima.

Trigesima.

Quarta.

Quinta.

Sexta.

Septima.

Octava.

Nona.

Decima.

Undecima.

Dodecima.

Trigesima.

Quarta.

Quinta.

Sexta.

Septima.

Octava.

Nona.

Decima.

Undecima.

Dodecima.

Trigesima.

Quarta.

Quinta.

Sexta.

Septima.

Octava.

Nona.

Decima.

Undecima.

Dodecima.

Trigesima.

Quarta.

Quinta.

Sexta.

Septima.

Octava.

Nona.

Decima.

Undecima.

Dodecima.

Trigesima.

Quarta.

Quinta.

Sexta.

Septima.

Octava.

Nona.

Decima.

Undecima.

Dodecima.

manibus eum cruciabilis, cremabilis, immolabilis. **Sexto**, « mihi » (hoc enim hic intelligitur); scilicet Abraham Deum humanas victimas detestari; scilicet in Isaac sibi semen omniaque bona esse promissa: nonne ergo dicere poterat: Quomodo ergo, o Domine, horam omnium quasi oblitus aut pœnitens, meum tamenque Isaac occidi, tibi-
Septimus, « in holocaustum, » ut nec corpus, nec pars ulla corporis patri relinqueretur, sed totus Isaac in cineres redigatur et quasi annihilaretur. **Octavo**, « tolle nunc, » non cras, non mane, sed nunc, hac nocte, hac hora. Ecce tibi, quot quantisque modis tentatus et probatus Abraham, quantum obedientie palmam tulit? Vide quam excedit et constanti animo hæc omnia devoraverit et superaverit; ut de eo recte dicas, quod Pyrrhus rex aiebat de Fabricio Romano: « Facilius est solem a suo cursu, quam Fabricium a suo proposito avertere. » Hinc vide ejus promptitudinem et celeritatem; nam eadem ipsa nocte obedivit, et exivit, ut immolaret Isaac. Totum hoc caput egregie expandit ac ponderat S. Augustinus, serm. 72 De Tempore, et S. Ephrem De Abraham et Isaac.

UNIGENITUM. — Quia Isaac solus erat filius re-
 missionis, miraculo genitus, unico dilectus Abraham, ejusque stirpis et familie heres ac propagator; Ismael enim jam ex domo Abraham ejectus, quasi exheres, filius Abraham non reputatur.
 Abrahamum imitata est mater Machabeorum coram Antiocho, quæ septem filios ad mortem obtulit, et ad martyrium incitavit. Idem fecerunt SS. Felicitas et Symphorosa, alique matres, atque in primis illa cujus meminit Prudentius in hymno de S. Romano Martyre, quæ eum videret filium parvulum ob Christi fidem, Antiochie ab Asclepiade prefecto loris dirissime cædi, constans sine fletu spectavit, quin et filiolam aquæ hauritum poscentem objurgavit, dicens: « Calicem eum expecta, quem occisi in Bethlehem infantes Isaacum respice, lactis et papillarum immemores: Isaacum respice, qui cum immolandis aram et ense aspexisset, ultro colla prebuit. » Interea eum cum capillis a vertice tortor revellit. Acclamât mater: « Patere, fili; mox enim ad eum venies, qui caput nudatum nunc tuum per contumeliam, regio vestiet diademate. » Puer lætus virgas et dolores vulnerum ridet; damatur, ducitur eum Romano ad supplicium. Perventum est ad cædis locum: puerum, quem in complexu mater foras extulit, carnifex poscit, dat illa, præter osculum, nihil morata. Et: « Vade, aite, nate dulcissime; » cervicem dum ense carnifex ferit, accinit illa: « Pretiosa in conspectu Domini mors Sanctorum ejus. Ecce servus tuus, et filius ancille tue. » Hæc ubi dixisset, caput amputatum pueri in pallum explicitum excipit, et peccatori applicat. Romanus deinde in ignem conjicitur, sed imber exortus eum extinxit. Carnifex Romano linguam exsecat: loquitur ille nihilomi-

Exempla
 matrum
 asseren-
 tium fi-
 lios ad
 marti-
 rum

nis: « Christum, ait, loquenti nunquam lingua defuit. » Prefectus ergo eum in carcerem abripit et strangulati jussit. — Hebraice est, *vade in terram* **Secundo**, « in holocaustum, » ut nec corpus, nec pars ulla corporis patri relinqueretur, sed totus Isaac in cineres redigatur et quasi annihilaretur. **Octavo**, « tolle nunc, » non cras, non mane, sed nunc, hac nocte, hac hora. Ecce tibi, quot quantisque modis tentatus et probatus Abraham, quantum obedientie palmam tulit? Vide quam excedit et constanti animo hæc omnia devoraverit et superaverit; ut de eo recte dicas, quod Pyrrhus rex aiebat de Fabricio Romano: « Facilius est solem a suo cursu, quam Fabricium a suo proposito avertere. » Hinc vide ejus promptitudinem et celeritatem; nam eadem ipsa nocte obedivit, et exivit, ut immolaret Isaac. Totum hoc caput egregie expandit ac ponderat S. Augustinus, serm. 72 De Tempore, et S. Ephrem De Abraham et Isaac.

Nota: Moria primo, cum Oleastro deduci potest a radice מור mar, id est amarus fuit, vel a מור mor, id est myrrha: quia mons Moria ferax est myrrhæ, aloës et cinnamomi; vel potius quia mons hic fuit amarus tam Abrahamo immolanti, quam filio immolando. Unde Pagninus et ex eo noster Barradius, tom. II, lib. III, cap. XI: Moria, ait, dicitur, quasi מור mori, id est myrrha mea, et מור iah, id est Deus, q. d. Myrrha mea Deus. **Secundo**, Moria deduci potest a radice מור iare, id est timuit, eo quod in hoc monte Dominus posthac colit, et quasi presens timeri et adorari deberet; unde Chaldaeus vertit, *vade in terram divini cultus*. **Tertio**, Moria deduci potest a *Terra*, radice ירא iara, id est docuit, eo quod מור iara, id est lux et doctrina, de Sion et Moria esset exitura, *Isaia* II, 3. **Quarto** et optime, Noster cum Quirino Symmacho Moria deduci a radice מור iara, id est vidit, vertique terram, vel montem visionis. **Primo**, quia hic locus altus erat et conspicuus, ut emines videri posset. Ita Vilalpando, lib. III, De Templo, cap. v. **Secundo**, quia in Sion et Moria Prophete acceperunt suas visiones, ibique Christus homo visibilis apparuit, *Baruch* III, vers. ult. **Tertio** et optime, quia Deus hunc montem Moria Abraham ostendit, vers. 4, ibique ab eo visus est, ipseque vidit et respexit Abrahamum suis oculis et respectu, tam misericordie suæ, dum venit immolari filium; tum beneficentie suæ, dum tantam Abraham obedientiam amplissime est remuneratus: vide vers. 14. **Quinto**, Barradius loco citato: Moria, ait, dicitur, quasi מור iara more iah, id est, docens Deus, aut pluvia Deus (1).

Nota secundo, ex Diodoro Tarsensi: Mons Moria in plures colles et monticulos fuit divisus: in Orientali enim parte montis Moria fuit Sion, in qua erat arx David; juxta quam in area Ornan Jebusei a Davide coempta, Salomon extruxit templum, ut patet II *Paral.* III, vers. 1. Alia pars Moria extra urbem Calvarie, in quo tam Isaac, quam Christus per Isaac significatum, immolatum esse docet S. Hieronymus, et S. Augustinus, lib. XVI De Civitate cap. XXXI, ubi sic ait: « Hieronymus presbyter scripsit se certissime a senioribus Judeorum cognovisse, quod ibi immolatus sit Isaac, et Adam sepultus, ubi postea Christus est crucifixus. » Sic et Borchardus in Descriptione terre sancte, et Genebrardus, lib. I Chronograph.

(1) Alii tandem vocem hanc et participio hophal vertit מור iare et nomine מור iare compositam esse docent, q. d. Visio Dei.

Allegori-
 ce. Mo-
 ria pri-
 mo est
 mons
 Calva-
 rie.

Sermo
 Ecclesiæ

Tertio,
 B. Virgo

asserunt in eodem montis tractu tres esse colles, sive montes, qui aliquando una appellatione Sion diantur, aliquando peculiaria sortiuntur nomina. **Primo** est Sion, qui propter celsitudinem hoc nomine appellatur: significat enim Sion speculam. **Secundo**, Moria. **Tertius**, Calvarie mons. In Sione civitas David, et arx; in Moria templum; in monte Calvarie Christus est in cruce actus. Addunt nonnulli Hebraei, in Moria sacrificasse Abelem et Cainum, item Noe mox a diluvio; sed temere et sine fundamento hæc asserunt. Abraham ergo hic suo sacrificio quasi initiavit et consecravit montem Moria in templum posterorum et Christi, itemque montem Calvarie in aram Christi. **Nota tertio:** Pro Moria Aquila vertit, *καταρτιω*, id est lucidum: quia in Moria fuit templum, in quo erat *דבר דבור*, id est oraculum Dei, et lex, ac Spiritus Sanctus docens homines veritatem, illuminans Prophetas, eisque oracula inspirans: ita S. Hieronymus.

Allegorice, Calvarie mons ubi crucifixus est Christus, fuit mons Moria juxta quinque etyma jam data, scilicet primo, ob crucis amorem. **Secundo**, ob holocaustum quod ibi Patri obtulit Christus. **Tertio**, quia ibidem legem Evangelicam sua morte sanxit. **Quarto**, fuit terra visionis, quia in eo Christus crucifixus admirandum terre coloque spectaculum exhibuit. **Quinto**, quia ibi Deus docuit nos ex cathedra crucis viam in cælum; nam, ut ait S. Augustinus, tract. 119 in Joan. « Lignum illud, ubi fixa erant membra morientis, cathedra fuit magistri docentis. » Rursum, Calvarie mons fuit Moria, id est pluvia Dei, quia sanguinis Dei pluvia in eo effusa est. Denique fuit Moria, id est lucidus et illuminans, quia omnes homines Christus crucis suæ radiis illustravit. Quocirca cum sol illum solem in cruce orbem illuminantem cerneret, merito radios suos retraxit.

Secundo, Moria est Ecclesia, primo, quia ipsa docet crucem Christi ferre, et sanctis Sacramentis, quasi myrrha quadam peccati putredine nos preservat. **Secundo**, quia in ea est timor Dei, verusque ejus cultus. **Tertio**, quia ipsa docet legem Verbumque Christi. **Quarto**, est terra visionis, quia ex illa sola per veram fidem videntur invisibilia, et ea quæ sunt in celo. Rursum, quia toto orbe est spectabilis; nam, ut ait Isaïas, cap. II, est mons in vertice montium. Ad hæc habet videntes, id est Prophetas. **Quinto**, habet doctorem Spiritum Sanctum, qui eam docet omnem veritatem. Rursum, Ecclesia verbo Dei et sacris concionibus, quasi pluvia celesti irrigat arentia hominum corda. Denique est mons illuminans, quia sicut celum solem, ita Ecclesia Christum habet totum orbem illuminantem.

Tertio, Moria est B. Virgo, in cujus utero templum, id est humanitas Christi est edificata. **Primo**, quia B. Virgo in passione Christi fuit mare amaritudinis. **Secundo**, quia tam Christum quam

se Deo obtulit in jure holocaustum. **Tertio**, quia ipsa fuit arca testamenti continens legem Dei. **Quarto**, fuit terra visionis. Quid enim visu dignius, quam Virgo Deipara? Rursum, pro Moria Septuaginta vertunt, *terra eccelsa*; sic nihil excelcius fuit Moria infra Deum. **Quinto**, quia fuit doctrix Apostolorum post mortem Christi. Rursum ipsa sicut vultus Geleonis coelestem irorum gratie et pluviam Spiritus Sancti copiosissime excepit. Denique Maria est stella maris, et mulier amicta sole, quæ totum orbem illuminat.

Moraliter, in terra visionis oblatus est Isaac Christi typus: utinam ergo anima Christiana terra sit, non oblivionis, sed visionis! utinam semper ante oculos lacrymis madentes, habeat suum Isaac et cruce pendentem! utinam ut ille in manibus suis sanguine illum descripsit, ita illa in corde suo perpetua memoria illum inscribat! *Isaia* XLIX: « Ecce, inquit, in manibus meis descripsi te. » Utinam in hac terra visionis semper videatur verus Isaac, dolores et amorem imprimat cordi tuo, juxta illud S. Augustini lib. De S. Virg. cap. LV: « Toto vobis figuratur in corde, qui pro vobis fixus est in cruce. »

3. ABRAHAM DE NOCTE CONSURGENS. — « De nocte, id est summo mane, in crepusculo, ante lucem. Hebræa enim habent, *manicavit Abraham mane*. Sarcæ hic non fit mentio; unde videtur ea inscia (utpote quæ nimis tenere suum diligebat Isaac) hæc omnia fecisse Abraham. Ita Josephus, S. Chrysostomus et Pererius. S. Augustinus tamen, serm. 73, Nyssenus et Procopius putant Saraceni consensum et consentientem fuisse immolationi filii (1).

4. DIE TERTIO. — Habitabat Abraham in Geraris, ait S. Hieronymus; inde ad Sion et Moria tridui est iter. Per Geraris, non urbem, sed regionem intellige; nam, ut recte Abulensis, videtur Abraham tum habitasse in Bersabee, ut colligitur cap. præced., vers. 31. Unde et post immolationem in Bersabee rediit, ut patet hoc cap., vers. 19. Licet enim ex Bersabee usque ad Sion, tantum sit iter unius diei, tamen Abraham, quia onustus erat rebus ad sacrificium necessariis, ita lente processit, ut tertio demum die perveniret in Sion et Moria; et hoc sensu dixit S. Hieronymus esse iter tridui.

Triduum hoc duxit tentationem Abraham: nam, ut ait Origenes: « Per triduum ambulat Abraham, ut per totam viam cogitationibus discerpa-

(1) *Duos juvenes*, scil. servos ejus. *ענין* enim apud Hebræos eodem modo usurari constat, quo *puer et mater* apud Romanos et Græcos.

Mor-
 ter, est
 anima
 illius.

3. Vers. 3.

4. Vers. 4.

Tentatio
 Abrahæ
 tridua.

tur, hinc urgente præcepto, illinc filii affectu reluctante: ut per omnia hæc spatium certaminis accipiant, hinc affectus, inde fides; hinc amor Dei, inde amor carnis; hinc presentium gratia, inde futurorum expectatio; iubetur quoque Abraham montem, id est caelestia, ascendere, ut loci altitudo fidei et obedientiæ in operando sublimitatem significaret. » Hinc et Theodoretus ait Abraham in hac tentatione, quasi agonia et morte, fuisse per tres dies et noctes, sicut Christus tri-duo fuit, partim crucis et passione, partim in morte, sepulchro et inferno.

VIRI LOCUM. — Ex signo aliquo a Deo dato cognovit, ubi et in quo colle montis Moria præcisè immolare deberet suum Isaac.

Rabhini, quos sequitur Abulensis, tradunt hoc signum fuisse collem in cacumine montis Moria, circa collem Calvarie apparentem.

VERS. 5. 5. POSTQUAM ADORAVERIMUS. — Postquam sacrificaverimus. Est metalepsis; sacrificio enim jungi solet adoratio.

REVERTENTUR AD VOS. — Melchior Canus, lib. II De Locis, cap. IV, vult Abraham hie esse mentitum; putabat enim ipse occidere et immolare suum Isaac. Secundo, Cajetanus, a revertentur, » scilicet secundum cursum ordinarium causarum naturalium: supernaturalia enim excipiuntur. Tertio, alii, a revertentur, » scilicet si vita comes fuerit, si Deus voluerit. Quarto, Thomas Anglicus, a revertentur, » id est revertar ego, non Isaac, ut pluralis ponatur pro singulari.

Verum dico, asserit Abraham se cum Isaac revertenturum, quia certus erat, certoque credebatur quod Deus Isaacem vel a morte liberaret, vel occisum et immolatum resuscitaret. Nam ex Isaac expectabat semen benedictum, et posteritatem maximam: hoc enim ei promiserat Deus, et hoc est quod ait Apostolus, Abraham contra spem (naturæ) in spem (gratiæ et divinæ promissionis) credidisse, arbitrando, « quia et a mortuis suscitare potens est Deus, » Hebr. XI, 49. Ita Origenes et S. Augustinus, lib. XVI De Civit. xxxii, et alii. Vide hic cæcæm, sed excelsam Abrahæ fidem, spem et obedientiam, cui nihil est arduum, nihil impossibile, nihil incredibile.

VERS. 6. 6. ET IMPOSUIT SUPER ISAAC. — ut esset typus Christi crucem bajulantis. Ita Prosper, part. I Prædict. cap. xvii et xviii.

Isaac immolatus erat 25 annorum. Erat tunc Isaac ut minimum 23 annorum, ait Josephus, Abraham 423, Sara 113. Hebræi vero tradunt Isaac fuisse 37 annorum. Errant Aben-Ezra et Burgensis, dicentes Isaac 12 tantum fuisse annorum. Quomodo enim puer duodenarius tantam struem lignorum per triduum tulisset, quanta requirebatur ad eum quasi holocaustum comburendum? quamquam ad eum totum cremandum, et in cineres redigendum, Abraham ex vicinis locis ligna præcidere et addere debuisse.

IGNEM ET GLADIUM. — gladium ad jugalandum

filium, ignem ad eum quasi victimam et holocaustum Deo comburendum.

Tropologicè, gladius est mortificatio, ignis est charitas, quibus Abraham immolavit filium, nosque affectiones, passionem, dolorem, crucem omniaque nostra Deo immolare debemus.

7. UBI EST VICTIMA? — Hoc colloquium cum filio vers. 7. mire rursus saucjavit animum Abrahæ; fecitque ut vulnus illi a Deo inflictum recrudesceret.

9. CUMQUE ALLIGASSET ISAAC. — Vide Josephum vers. 9. narrantem, quomodo Abraham filio prius Dei voluntatem de eo immolando declaravit, ille alacer responderit se vitam datori Deo debere, eamque repetenti jam læto animo redditurum. Cur ergo eum ligavit pater? Respondeo primo, ne, si vellet, resillire posset. Plenissime ergo Isaac dat Deo et velle et posse suum. « Necit, ait S. Ambrosius, filio manibus suis vincula pater, ne refugiendo filius, et vi ignis exustus, peccatum incurreret. » Secundo, ne naturalem aliquem inconstitum, inconstitum et involuntarium motum, et renisum sacrificio indecentem, in ipsa jugulatione ederet. Ita Cajetanus. Tertio, ut esset typus Christi, clavis affixi cruci (1).

Tropologicè, sic Religiosi se per vota Deo alligant et astringunt, eique suum offerunt velle et posse.

10. ARRIPIIT GLADIUM. — Maluisset Abraham ipse mori et immolari, quam immolare filium: naturaliter enim patres optant filios superstités sibi, quia per eos stirps et familia patris propagatur, ut morte filii, non modo se, sed etiam suæ posteritatis spem emori et extingui sentiant. Auxilium rei acerbitatem, quod ipse humeris filii imposuit ligna, quibus ille cremandus erat; quod ignem et gladium, quo filium jugularet, manibus suis gestavit; quod ipsemet extruxit altare, et ligna desuper composuit, et in eo posuit filium manibus pedibusque colligatum, magnoque animo dextram tollens, gladium in ejus cervicem vibravit, idque lætis et siccis oculis: nullæ enim ejus leguntur lacrymæ, non gemitus, non aversio vultus.

Sic exemplo Abrahæ, inquit S. Ambrosius, lib. I De Abraham, cap. viii: « Quot patres, occisis martyrio filiis, lætiores ab eorum tumulis revertentur? »

Hanc Abrahæ obedientiam imitatus est quoque Abbas Mutius, apud Cassianum, lib. IV, cap. xxvii et xxviii, qui ex mandato sui senioris, proprium filium octennem in profluentem abijcere voluit. « Cujus fides et devotio, ait Cassianus, in tantum Deo fuit accepta, ut divino statim testimonio comprobata sit. Revelatum namque est

(1) Victimæ enim vinciri solebant, ne ictum effugerent, præsertim humana. Orestes et Pylades apud Ovidium

— Ignem Trivia ducuntur ad aram, Evincti geminas ad sua terga manus.

Sic et Simon, Anecd. II, 134, « vincula rupisse » se ait.

continuo seniori, hæc eum obedientia, Abrahæ patriarchæ opus implese. »

Ubi nota, hoc Mutii exemplum admirandum magis esse quam imitandum: excedit enim ordinarias obedientiæ et prudentiæ leges. Nec enim homo sui, vel suorum necem præcipere potest, uti potest Deus, qui vite necisque est Dominus, ac consequenter subditus homini talia præcipienti parere acquirit. Itaque Mutius hic ardore obedientiæ quasi cæcus, suum omne iudicium de facti qualitate et eventu commisit et submisit suo seniori, quem virum prudentem esse et sanctum sciebat, tantumque hoc actu et conatu suo obedientiam promptam et mortificationem affectus paterni erga prolem suam, eam abijciendo, ostendere voluit: non autem eam mergere intendit. Sciebat enim seniori omnem hæc rem et se eamque prolem curæ esse: nec dubitabat eum curaturum, ut explorata sua obedientia et affectus patrii mortificatione, de affectu et cæteris omnibus ita diserneret, ut non tantum peccatum, tam imperando quam parendo excluderetur, sed etiam ut proli consuleretur. Poterat enim senior in ipsa via mandatum revocare, vel aliquos in flumine statuere, qui proliis projectionem impediret (ut de facto fecit), vel aliis modis necem proliis impedire. Totum ergo hoc negotium Mutius prudentiæ et providentiæ senioris sibi imperantis resignavit. Prudentia enim non tam in parente, quam in imperante requiritur.

Quæres, utrius virtus fuerit major, an Abrahæ immolantis, an Isaac immolati? Utriusque virtutem stupet S. Chrysostomus, et nescit quem præferat. Audi eum hom. 48 in Gen.: « O religiosam animam! o fortem mentem! o ingens robur animi! o rationem, omnem humane naturæ affectum vincentem! Utrum admirer, forte mentis spiritum patriarchæ, an tam constantem pueri obedientiam: quod neque reluctatus est, nec factum ægre tulit; sed cessit, et obtemperavit iis quæ a patre fiebant, et sicut agnus cum silentio super altare decubuit; expectans patris dexteram? »

Audi et Zenonem Episcopum Veronensem in Catena Liponani: « Mira, ait, patriarchæ tentatio, quæ cum aut sacrilegum faceret, si contemneret Deum, aut crudellem, si occideret filium: nisi quadam singulari ac vere divina patientia, inter religionem pietatemque negotium temperasset, in spe non denegans Deo, quod contra spem acceperat a Deo; ideo Isaac sibi dulcissimum filium, Deo victimam dulciorem, contemnit, ut servet; destinat jugulare, ne jugulet; securus illo se non posse displicere facinore, quod Deo gerebatur auctore. O novum spectaculum ac vere Deo dignum! in quo definire difficile est utrum sit patientior sacerdos, an victima. Non percussoris, non percutiendi variat color, non membra tremore vibrantur, non demissi, non torvi sunt oculi: nemo rogat, nemo trepidat;

nemo se excusat, nemo turbatur. » Ad deinde eos inter se comparans, uniusque actus altioris acibus contraponens: « Ille, ait, exivit gladium, iste cervicem. Uno voto, una devotione, ne quid profanum sit, diligenter ac patienter gessit, quod ab altero celebratur; ille lignum quo exuratur sibi portat, iste aram construit. Sub tanto non dicam humanitatis, sed ipsius naturæ metu leti sunt. Solum cedit affectus pietatis, pietas religioni: faveat utrique religio, modicus stupet gladius, nullo impedimento suspensus, maculationi terribili gloriam se præstitisse, non crimen. Quid hoc est? Ecce immanitas in fidem, et scelus transit in sacramentum; parricida redit incurrentis, et qui immolatus est vivit. Ambo ergo gloria et claritatis exemplum; ambo Dei cultus, admirabile sæculi testimonium. Felix orbis foret, si omnes sic fierent parricida. »

Pro Isaac ergo stant hæc rationes: primo, quod majoris fortitudinis sit mortem pro Deo subire, quam eam aliis inferre: fortiores enim sunt Martyres quam milites; Isaac autem vere hic fuit Martyr, quia pro actu virtutis, scilicet ut obediret Deo, certæ morti se obtulit. Pater enim in eum gladium extendit, ictumque lethalem ei dedisset, nisi Deus eum averfisset. Sic enim S. Joannes Evangelista, Daniel aliique vere sunt Martyres, quia oleo ferventi, leonibus, etc., fuerunt objecti, esto ab eis non sint læsi, Deo eos protegente. Ex parte enim sua et tormenti, naturaliter et necessario eis moriendum erat. Quod ergo Deus per miraculum eos in vita servavit, id nihil naturæ rarum, nec eorum virtuti aut martyrio detrahit. Secundo, Abraham in animo tantum dolebat; Isaac vero ad animi et corporis cruciatum mortemque se obtulit. Tertio, prævisa tela minus feriunt: Abraham per triduum itineris animum suum ad filii immolationem composuit; Isaac vero in ipsa ara nihil minus cogitans, repente ad immolationem a patre postulatus, illico atacer sese obtulit. Nam, ut docet Aristoteles, lib. III Ethic. cap. viii, magis fortis viri esse videtur, in subitis terroribus esse interitum, quam in prævisis. Quarto, Isaac erat 25 annorum, in flore ætatis, sperans adhuc vivere centum annos, multamque habere sobolem et familiam, quam omnia amore Dei morti se offerendo præcidit, spesque suas omnes abrupti: hæc enim de causa juvenibus acerbissima est mors, quæ senibus est tolerabilior. Quinto, Isaac a patre ligari voluit, aram consentit, cervicem obtulit, ictum cervicis expectavit.

Verum dico cum Pererio: Major fuit virtus Abrahæ quam Isaac, primo, quia Abraham plus diligebat vitam filii sui Isaac, quam suam, et quam ipse propriam vitam diligeret; idque primo, quia Isaac erat unigenitus ex dilectissima uxore; secundo, quia Isaac erat ejus amantissimus et obsequentissimus; tertio, quia in senectute ingenti miraculo eum genuerat; quarto,

Rationes pro Isaac, primo, quod Martyr.

Secundo, Tertio.

Quinto.

Rationes pro Abrahâ, qui las con senit auctor. Prima.

quia Isaac innocentissimus erat et sanctissimus; quinto, quia in unius Isaac vita omnes Dei promissiones ei date nitebantur.

Secunda. *Secundo*, quia Abraham per totum triduum cogitatione et machinatione atrocissimi facinoris discerniatus est; Isaac vero tantum ad momentum instanter ipsa immolatione. Itaque licet quoad provisionem, uti supra dixi, fuerit minor, tamen quoad durationem fuit major Abraham tentatio et tribulatio.

Tertia. *Tertio*, quia Abraham maximas circa fidem habuit tentationes, eo quod viderentur promissa Dei sibi facta, morte Isaac penitus aboleri; quin et Hebraei tradunt tunc ei apparuisse demonem specie angelica, eumque gravissimis verbis deterruisse ab immolando, tanquam a re impia et crudelissima, ac Dei voluntati contraria; et ad id aptant quidam illa Pauli verba *ad Hebr.* xi: «Fide Abraham obtulit primogenitum suum Isaac, cum tentaretur,» scilicet a diabolo, inquit ipsi.

Quarta. *Quarto*, atrocis erat patri necare filium, quam filio necari: is enim uno ictu jugulatus quasi puncto temporis mortem hausisset; Abraham vero longum et multiplicem habuisset dolorem, *primo*, jugulando filium; *secundo*, sacrificii ritu membratum eum concidendo, deinde cremando eum et redigendo in cineres sine ullis ejus reliquiis, ac denique perpetua memoria recolendo se talem immolasse et perdidisse filium. Unde Deus ipse obedientiam non Isaac, sed Abraham commendat, ac propter eam se Isaac benedicendum promittit, *cap. xvi, vers. 3*: «Tenuit, ait S. Ambrosius, manum ejus divina vox, et ictum vibrantis occupavit dextera.»

Vers. 11. 11. ABRAHAM, ABRAHAM. — Iterationis hujus tres causas dat S. Ambrosius, *lib. I De Abraham*, *cap. viii*: «Tenuit, inquit, quodammodo manum ejus divina vox, et ictum vibrantis occupavit dextera. Non semel vocavit, *primo*, ne aut non plene audiret, aut fortuitam vocem putaret; *secundo*, sive revocavit quemadmodum imperavit, *vers. 1*; *tertio*, repetivit vocem, tanquam veritus ne praeveneretur studio devotionis, et una vox impetum ferientis revocare non posset.»

Vers. 12. 12. NON EXTENDAS MANUM. — «Non hoc praecipi, ait S. Chrysostomus, *hom. 47*, ut opus perficiatur, neque volo ut occidatur puer tuus, sed ut obedientia tua manifesta fiat omnibus. Igitur ne feceris ei quicquam. Contentus sum voluntate tua, et ex hac te coronato et praedico.» Ita sepe nobiscum agit Deus; factum difficile mandat et poscit, sed ubi voluntatem obsequentem viderit, ea contentus executionem inhibet. Unde idem, *hom. 49*: «Patriarcha, ait, sacerdos pueri factus est, et proposito quidem crenavit dexteram, sacrificiumque obtulit; per ineffabilem autem misericordiam Dei, salvo et sano filio recepto reddit, et propter voluntatem praedicator, coronaque fulgida redimitur, et summum agonem certavit, et per omnia pietatem mentis suae declaravit.» Ecce

quomodo Deus suos quandoque ad extrema et ad restim adigit, vel adigi permittit, ut omnem suam spem et voluntatem in Deum Deique opem et voluntatem conferant et transferant; tuncque in ipso extreme necessitatis articulo, et in limine mortis adest et succurrit. Hae enim fide et spe in finem usque animatus Abraham obtulit Isaac, ut Apostolus ait *Hebr. xi, 19*: «Arbitrans quia et a mortuis suscitare potens est Deus, unde et eum in parabolam accepit,» ut scilicet Isaac esset parabola, fabula, exemplum memorabile omnium saeculorum, quod omnibus saeculis homines memorarent et celebrarent, sibi que imitandum proponerent, ut eum Deus per se aut suos nobis aliquid jussisset, licet arduum et difficile, exemplum Isaac ob oculos habentes, fidenter et genere nos offeramus, remque jussam capessamus, certi Deum affore, implexa explicaturum, ardua superaturum, ignominiam, infirmitates, aerumnas, mortes omniaque mala quae timeamus, in bonum nostrum, laudem et gloriam conversurum, uti fecit Isaac. Hinc hujus immolationis memoria antiquissimis omnium gentium imaginibus est celebrata. Testis est Gregorius Nyssenus citatus in Concilio Niceno II, *act. 4, can. 2*: «Vidi, ait, saepius descriptionis ejus (immolationis Isaac) imaginem, et sine lacrymis transire non potui, cum tam efficaciter et ad vivum ob oculos historiam ejus rei poneret.» Si ergo tentaris, contemneris, doles, infirmaris, tristaris, infamaris, mortificaris, cruciaris, imo suspendaris, combureris, Isaacum imitare: modicum est, aeternitatem cogita.

Hae cogitatione armati fideles generosi omnium parentum, carnis suae amorem, quin et tormenta mortisque viceunt. Ita Liberatus Abbas, Bonifacius, Rusticus aliique a Wandalis ad arianismum sollicitati: «Satis, inquebant, est momentanea perferre supplicia, quam aeterna subire tormenta.» Jussit rex eos navi impositos in mari cremari; illi fidenter canebant: «Gloria in excelsis Deo: ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis;» ignis cum accenderetur, saepius extinctus est: ergo rubore et furore percussus rex, mandavit eos remorum vectibus necari. Testis est Victor Ulicensis, *lib. IV Persecut. Wandal.* Idem respondit Thomas Morus uxori suae; itaque ejus amorem, uti Abraham sui filii, superavit.

Rursum, nota hic vere obedientem, qualis fuit Isaac, mori non posse. Refert Climachus, *Gradu 4 De Obedientia*, Achatium in obedientia mire exercitatum, cum post mortem e sepulchro a sene quodam evocaretur, rogareturque an mortuus esset, respondisse: «Obediens mori nequit.»

NUNC COGNOSCI, — id est, nosse te feci, ait S. Augustinus, *Quest. LVIII*, et Gregorius, *lib. XXVIII Moral.* *cap. vii*.

Secundo, «nunc cognovi,» id est, nunc per illud factum tuum feci manifestum, et evidenter cognoscibile. Ita Diodorus et Pererius.

Tertio et planissime, «nunc cognovi,» scilicet per experientiam, *q. d.* Nunc reipsa expertus sum: loquitur enim Deus hic more hominum, qui, cuius rei periculum fecerunt, id se perfecte putant novisse.

QUOD TIMEAS, — quod ames, colas, reverearis Deum, illique per omnia obsequaris et placere studeas; haec enim omnia complectitur timor Dei, adeoque timor hic sanctorum filialis non est aliud quam amor, cultus et honor Dei.

Vers. 13. 13. ARIETEM INTER VEPRES HERENTEM CORNIBUS. — Verus fuit hic aries, aliunde ab angelo adductus, et adhesit vepribus, vel, ut hebraice est, *in tplexu*, scilicet veprium et ramorum, ne Abrahamum effugeret, sed praesto esset immolaturus. Hebraei tradunt haec facta esse die prima mensis septimi, qui dicitur Tisri; indeque eo die a Judaeis celebrari festum Tubarum, eo quod tunc cornibus arietinis clangerent, in memoriam Isaac ab immolatione liberati, et arietis pro eo stragati (1).

Allegorice, sicut pro Isaac aries, ita pro nobis immolatus est Christus, ait S. Augustinus, *lib. XVI De Civit.* *cap. xxxii. Secundo*, S. Ambrosius et Cyrillus, pro Isaac aries, id est, pro deitate immolata est humanitas Christi.

Anagogice, Isaac succedit aries, id est, passioni succedit resurrectio, infirmitati fortitudo, morti immortalitas, inquit Theodoretus.

Rursum, aries hic cornibus haerens et suspensus inter vepres, significat Christum in cruce suspensus, ait Ambrosius, qui addit Abraham hic vidisse diem immolationis et passionis Christi. Et hoc est quod ait Christus, *Joan. viii, 56*: «Abraham pater vester exultavit, ut videret diem meum; vidit, et gavisus est,» indeque locum hunc vocatum esse *Dominus videbit*, vel apparebit, ut sequitur. Septuaginta retinentes Hebraeam vocem *Sabec*, quasi propriam certae arboris, vertunt, et ecce aries unus detentus ex cornibus in arbore Sabec; vel, ut Procopius legit ex Syriaca translatione, et ecce aries unus pendens in arbore Sabec, atque illum arietem apparuisse instar ascendentis in arbore Sabec, nec tantum cornibus, sed pedibus etiam anterioribus lanixum habuisse in illius arboris ramis, eaque figura Christum in arboris crucem ascendentem, in ea pendentem, illi affixum clavis haerentemque representasse. Idemque expendit S. Ambrosius, *lib. I De Abraham Patriarcha*, *cap. viii*, tibi imprimis ita legit: «Et ecce aries unus suspensus cornibus in virgulo Sabec.» Deinde addit: «Quis significatur, nisi ille de quo scriptum est, *Psalm. cxviii*: Exaltavit cornu populi sui? Cornu nostrum Christus est elevatus et exaltatus a terris: hunc vidit Abraham in isto sacrificio, hujus passionem aspexit; et ideo ipse Dominus ait de eo: Abraham voluit videre diem

meum: vidit, et gavisus est; unde ait Scriptura: Vocavit Abraham nomen loci illius, Dominus vidit, ut dicant hodie: In monte Dominus apparuit, hoc est, quod apparerit Abraham revelans futuram sui passionem corporis, qua mundum redemit; demonstrans etiam genus passionis, cum suspensus ostendit cornibus arietem. Virgulum illud patibulum crucis est.» Hae Ambrosius. Annotavit etiam D. Athanasius, *lib. Quast. ad Antiochum*, *Quest. XCVI*, ad mysterium quoque spectare quod *Sabec* interpretatur remissio, seu condonatio quam Christus nobis per crucem promeruit: «Planta, inquit, Sabec, est veneranda crux. Juxta Hebraeos videtur Sabec remissio esse et condonatio; aries vero qui in Sabec haerebat ad plantam, quem pro Isaac Abraham holocaustum obtulit, figuravit Christum pro nobis in cruce immolatum.»

Quarto, subtiliter animadvertunt plerique, in quibus est Leo a Castro, *lib. VI Apolog.*, et in *cap. xxix Isaac*, cum Christus in cruce dixit: *Eli, Eli, lamma sabachthani*, ad eandem plantam Sabec alluisse, ut indicaret se esse illum arietem pendentem atque suspensum ex arbore Sabec, id est in cruce, quem Dominus sub typo alterius arietis pendentis ex planta Sabec, Abraham olim ostenderat; itaque idcirco verbum illud *sabachthani*, potius quam aliud usurpasse, ut nomina quoque ipso plantam illam Sabec, ex qua ille alter aries penderat, fidelibus in memoriam revocaret, seque ostenderet tunc temporis figuram illam cumulatissime adimplere; verbum enim *sabachthani* a nomine Sabec inflexum videtur, esto habeat suam quoque radicem Syriacam *סבכ* *sabac*, id est reliquit.

14. APPELLAVITQUE NOMEN LOCI ILLIUS: DOMINUS VIDET. — *q. d.* Abraham loco hujus in quo filium immolavit, dedit nomen hoc, scilicet *דתי ירא* *adonai iire*, id est, *Dominus videbit*, vel videt, idque ex eo quod ipse filio suo roganti de victima, *vers. 8*, responderit *adonai iire*, id est, *Dominus videbit*, sive providebit de victima. Ita Vatablus, Lipomanus, Oleaster, Pererius et alii.

Ex verbo *iire*, id est videbit, factum est nomen *Moria*, id est visio; unde mons hic dicitur est *Moria*, id est visionis, ut patet *vers. 2* in Hebraeo. *Moria* ergo idem est quod *adonai iire*, id est, *Dominus videbit*.

Rursum ex *iire*, et antiquo nomine *Salem* (sic enim prius vocata est Jerusalem, ut patet *cap. xiv, vers. 18*), conflatum est nomen *Jerusalem*; *Moria* enim erat in Jerusalem. Ita Andreas Masius in *Josue*, *cap. x*.

Secundo, S. Augustinus, *lib. XVI De Civit.* *cap. xxxii*: Dicitur, ait, hic locus *Deus videt*, id est, Deus videri se fecit, cum per angelum apparuit Abraham, *vers. 11*.

Tertio, Hebraei, Chaldaeus et Pererius: *Dietsus* est, inquit, mons hic *Dominus videt*, quia Dominus in hoc monte vidit afflictionem, obedientem

(1) Pro *דתי*, quod Vulgatus interpres recte vertit *post tergum*, multi codices habent *דתי*, *unum*, scilicet arietem.

Tab. 39
Isaac an
dupl. scilicet
ma.

Quid
aries
mystice?

Vers. 14.

Cur
mons hic
dicitur
sit, Do-
minus
videt?
Causa
prima.
Etyrna
Moria, id
est visio
Dai.

Ovige
vici Je-
rusalem.
Russicut.

Socialis.

Tertia

tiam et sacrificium Abrahæ, illudque acceptavit, atque afflicto Abrahæ providit, per angelum sistentem gladium Abrahæ, et per aristem pro Isaaco substitutum.

Quarto, dicitur mons hic, « Dominus videt, » quia in monte hoc extruendum erat templum, in quo Deus visurus et exauditurus erat supplicantium vota. Unde Chaldæus putat Abrahamum hic sua immolatione, montem hunc Moria, sive Sionem destinasse templo, illudque ibi edificandum prædixisse. Sic enim habet Chaldæus: « Et dixit Abraham coram Domino: Hic erunt servientes (Deo) generationes, propterea dicebatur in die hæc: In monte hoc Abraham coram Deo immolavit. »

Unde usque hodie dicitur: IN MONTE (subaudi cui nomen est) DOMINUS VIDEBIT, — subaudi, hoc illudve gestum, vel factum est. Cum enim homines narrant aliquid, quod accidit, vel factum est in monte Sionis, sive in Moria, dicunt id factum esse in monte, cui nomen est, « Dominus videbit, » q. d. Eliamum hoc tempore, quo ego Moses hoc scribo, iste mons exinde vocatur « Dominus videt, » vel « videbit, » quia scilicet in eodem Abraham Deo immolavit dicens: Dominus videbit, vel providebit sibi victimam, filii mi; et quia in eodem Deus Abrahæ visus est, ut vertunt Septuaginta, dum ei per angelum apparuit.

Secundo, « usque hodie dicitur, » etc., q. d. Usque hodie hoc dicto Abrahæ, « Dominus videbit » et providebit, quasi proverbio utimur, dum in angustiis consilium, speramus et invocamus Dei auxilium. Speramus enim quod, sicut in monte hoc Moria Dominus vidit, tam afflictionem, quam pietatem et obedientiam Abrahæ et Isaac, eorumque misertus est: ita pariter nos posterosque nostros præsertim in hoc eodem monte et templo Moria orantes, in qualibet afflictione, videbit, respiciet, exaudiet et liberabit. Ita S. Hieronymus, Cajetanus et Pererius.

Idem proverbium Christianis usurpandum, ut in omni tribulatione recipiant se in montem Moria, in montem templi, in montem spei et orationis, dicantque: Dominus videbit et providebit omni necessitati meæ.

Ita S. Gordius Martyr, spe in Deum fretus, ultro se Præsidii et tormentis obtulit; jubet ille expediti flagella, rotas, equuleos, et omne tormentorum genus excogitari. Gordius, oculos ad cælum elevans, illud psalmi pronuntiavit: « Dominus mihi adjutor, non timebo, quid faciat mihi homo, et non timebo mala, quoniam tu mecum es. » Tormenta deinde ultro in se provocat, et si quæ morte intercedant increpat, ac tandem vultu alicui in ignis supplicium volens se immisit, inquit S. Basilus, serm. De Gordio.

Nota: Pro מֵיִן הַר, id est videbit, jam Hebræi aliis punctis legunt מֵיִן הַרְאָה, id est videbitur, quasi dicant: « Unde usque hodie dicitur, in monte Dominus videbitur, » id est. apparebit et

Dominus videbit, id est providebit.

Tribulatio, id est in monte, id est in oratione, id est in spei, id est in tormentis.

succurret. Sed eodem redit sensus; cum enim Deus videt nos, tunc pariter videtur a nobis.

Verum S. Ambrosius, Eucherius, Vatablus et Lipomannus sic exponunt, quasi hæc sit prophætia de Christo, q. d. « In monte Dominus videbitur, » id est, Christus Dominus apparebit in monte hoc et templo Sion, cum in eo concionabitur, et in monte Calvaria, cum in eo crucifigatur; unde et Septuaginta vertunt: In monte Dominus visus est.

13. VOCAVIT AUTEM ANGELUS DOMINI ABRAHAM SE. — Ver. 13. CUNDO, — quia primo vocavit eum, cum venisset filium immolaret, vers. 11. Per angelum hunc Origenes intelligit Filium Dei: Filius Dei, ait, sicut inter homines habitu repertus est homo, ita hic inter angelos habitu repertus est angelus, non quasi angelicam naturam assumpsit, sed quia angeli munus, quod est Dei voluntatem annunciare, hic suscepit. Verum contrarium docent passim Patres, scilicet angelum hunc fuisse angelum, non Filium Dei; patet enim ex sequentibus cum loqui ut legatum Dei verbaque Dei enuntiare quasi esset præco Dei; ergo fuit angelus, non Filius Dei.

16. QUIA FECISTI HANC REM. — Hinc videtur quod Abraham hæc sua obedientia et filii victima, inter alia meruerit, saltem de congruo, ut ex sua stirpe potius quam ex alia, imo ex eodem Isaaco nasceretur Christus; ac consequenter idem meruit et Isaac. Hoc enim est præmium obedientie, quod mox subjicit Deus dicens: « Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ. » Ita Pererius. Vide quid sit Deo obedire; vide quam grata, quanti meriti apud Deum sit obedientia. Præclare S. Hieronymus (vel quisquis est auctor), epist. De Circumcis.: « Cum, ait, unico non parcat in terris, stellas pro filiis annumerare jubetur in cælis. » Cursemen Abrahæ comparatur stellis dixi cap. xv, vers. 5.

17. POSSIDEBIT SEMEN TUUM PORTAS. — Ver. 17. putat abraham hæc sua obedientia et filii victima, inter alia meruerit, saltem de congruo, ut ex sua stirpe potius quam ex alia, imo ex eodem Isaaco nasceretur Christus; ac consequenter idem meruit et Isaac. Hoc enim est præmium obedientie, quod mox subjicit Deus dicens: « Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ. » Ita Pererius. Vide quid sit Deo obedire; vide quam grata, quanti meriti apud Deum sit obedientia. Præclare S. Hieronymus (vel quisquis est auctor), epist. De Circumcis.: « Cum, ait, unico non parcat in terris, stellas pro filiis annumerare jubetur in cælis. » Cursemen Abrahæ comparatur stellis dixi cap. xv, vers. 5.

18. BENEDICENTUR IN SEMINE TUO OMNES GENTES. — Ver. 18. In Christo qui ex te nasceretur, quasi semina, id est proles tua, imo Dei, benedicta, iustitiam, gratiam, salutem et gloriam assequentur quælibet gentes. Vide dicta ad Galat. iii, 16.

20. QUOD MELIORA QUOQUE GENUISSET FILIOS NACHOR (H). — Textur hic genealogia Nachor, tum

(1) Cum multiplex sit Aram, seu Syria (commemoratur enim Aram-Neharaim, seu Mesopotamia, Aram-Zoba, id est Nesibis, Syria Damasci), atque vers. 21 ut notata dignum quid memoratur, quod Canuel Aramii pater fuerit, indicari videtur utrumque, et Aramum Sethi filium

Ver. 13. Abraham obedientia sua meruit filii sui pater Christi.

Ver. 17.

Ver. 18.

Ver. 20.

in gratiam Abrahæ; cuius ipse erat frater; tum propter Rebecca, quam sibi nupur, filio vero suo Isaac uxorem quesivit Abraham, ut ex ea

supra x, 23, et hunc Canuelis filium, suæ Syriæ nomen dedisse.

manifesto constaret genus tam maternum, quam paternum Jacobi et Jacobæorum, puta Israelitarum omnium.

Vers. 24. E voce פְּלִגְשָׁתִּי, concubina, non dubium esse addidit; et peltex factum.

CAPUT VIGESIMUM TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Moritur Sara: emit Abraham agrum cum spelunca duplici ab Ephrone, in eaque sepelit Saram.

1. Vixit autem Sara centum viginti septem annis. 2. Et mortua est in civitate Arbee, quæ est Hebron, in terra Chanaan: venitque Abraham ut plangeret et fletet eam. 3. Cumque surrexisset ab officio funeris, locutus est ad filios Heth, dicens: 4. Advensum et peregrinum apud vos: date mihi jus sepulcri vobiscum, ut sepeliam mortuum meum. 5. Responderunt filii Heth, dicentes: 6. Audi nos, domine, princeps Dei es apud nos: in electis sepulchris nostris sepeli mortuum tuum, nullusque te prohibere poterit, quin in monumento ejus sepelias mortuum tuum. 7. Surrexit Abraham, et adoravit populum terræ, filios videlicet Heth, 8. dixitque ad eos: Si placet animæ vestræ ut sepeliam mortuum meum, audite me, et intercedite pro me apud Ephron, filium Seor, 9. ut det mihi speluncam duplicem, quam habet in extrema parte agri sui; pecunia digna tradat eam mihi coram vobis in possessionem sepulchri. 10. Habitabat autem Ephron in medio filiorum Heth. Responditque Ephron ad Abraham cunctis audientibus qui ingrediebantur portam civitatis illius, dicens: 11. Nequaquam ita fiat, domine mi, sed tu magis ausulta quod loquor: Agrum trado tibi, et speluncam quæ in eo est, presentibus filiis populi mei; sepeli mortuum tuum. 12. Adoravit Abraham coram populo terræ. 13. Et locutus est ad Ephron circumstante plebe: Quæso, ut audias me: Dabo pecuniam pro agro: suscipe eam, et sic sepeliam mortuum meum in eo. 14. Responditque Ephron: 15. Domine mi, audi me: Terra, quam postulas, quadringentis siclis argenti valet: istud est pretium inter me et te; sed quantum est hoc? sepeli mortuum tuum. 16. Quod cum audisset Abraham, appendit pecuniam quam Ephron postulaverat, audientibus filiis Heth: quadringentos siclos argenti probata moneta publicæ. 17. Confirmatusque est ager quondam Ephronis, in quo erat spelunca duplex, respiciens Mambre, tam ipso, quam spelunca, et omnes arbores ejus in cunctis terminis ejus per circuitum. 18. Abrahæ in possessionem, videntibus filiis Heth, et cunctis qui intrabant portam civitatis illius. 19. Atque ita sepelivit Abraham Saram uxorem suam in spelunca agri duplici, quæ respiciebat Mambre, hæc est Hebron in terra Chanaan. 20. Et confirmatus est ager, et antrum quod erat in eo, Abrahæ in possessionem monumenti a filiis Heth.

2. ARBEE, QUÆ EST HEBRON. — Unde Hebron dicta sit Arbee, dicam Josue xv. Mortua est Sara anno ætatis 127, qui fuit Abrahæ 137, biennio post mortem Thare; mortuus est enim Thare anno Abrahæ 135.

VENITQUE ABRAHAM, UT PLANGERET ET FLETET EAM. — Putant aliqui Saram mortuum esse absente Abrahamo, et propterea dixisse Mosen: « Venitque Abraham. » Verum venire apud Hebræos sæpe

significat ordiri aliquid, accingere se ad aliquid faciendum. Sic Abraham hic venit, id est accinxit se, ad plangendum Saram. Unde aliqui vertunt, cepit Abraham plangere Saram.

Nota: Planctus distinguitur a fletu, significatque solemnem luctum, luctusque et funeris pompam. Sic Stephano fecerunt planctum magnum, id est, magnam luctus et funeris pompam, Act. vii. Sic David solemni funere et carmine planxit Saul et

Quæ planctus

Jonatham, caesos in bello, II Reg. I, 17. Sic universus Juda et Jerusalem planxit et luxit mortem Josia regis dilectissimi, II Paralip. xxxv, 24.

Vers. 4. 4. JUS SEPULCRUM. — Hebr. est *קבר אחושה achussat keler*, id est, possessionem sepulcri, sive sepulcrum: non enim petit Abraham misceri sepulcris idololatrarum, sed sibi seorsum locum postulat, in quo sepeliatur tam Sara, quam ipse et poster. Mystice Abbas Pastor in *Vitis Patrum* rogatus a quodam: « Quid faciam ut salver? » respondeo: « Quando venit Abraham in terram repromissionis, monumentum sibi comparavit, et per sepulcrum terram in hereditatem accepit. » *g. d.* Ita et tu per cogitationem mortis tendes ad salutem in caelum. Et dixit frater: « Quid est sepulcrum? » respondit senex: « Locus flendi et lugendi. »

MORTUUM MEUM, — id est mortuam meam, uxorem scilicet. Ita S. Augustinus. *Secundo*, simplicius « mortuum meum, » scilicet corpus vel cadaver; unde Vatablus vertit, *funus meum*. Adde, post mortem nulla in corpore sexus distinctio consideratur; unde recte vocamus mortuum, sive vir sit, sive femina.

Vers. 6. 6. PRINCEPS DEI ES APUD NOS, — quasi dicant: Ihabemus et reveremur te quasi principem, et ut Septuaginta vertunt, *regem sanctum*, qui Deo carus et cura sis, ac proinde insignis et illustris sis, eximieque venerandus. Suspiciamus te ob tuas virtutes, et propter Dei erga te favorem, curam et protectionem; perinde ac si magnus esses princeps, ex caelo ad nos lapsus (1).

IN ELECTIS, — in selectissimis sepulcris nostris sepelli Saram. Non sunt assecuti mentem Abraham, qui cum Hethæis, utpote idololatris, misceri et sepelli volebat.

NELUSQUE TE PROHIBERE POTERIT, — nemo erit tam protervus, ut audeat vellicque te prohibere.

Vers. 9. 7. ADORAVIT. — Hebraice est *ישתחו* *istachu*, id est, incurvavit se Abraham gratias agens, et honorando ac reverentiam civilem exhibens Hethæis: Ita Cajetanus et alii.

Vers. 9. 9. SPELUNCAM DUPLICEM. — Erat duplex, vel quia duas habebat cryptas, unam pro sepeliendis viris, alteram pro mulieribus, ut vult Procopius; vel quia una erat interior, alia exterior, in qua quasi inclusa erat interior. Ita Aben-Esra (2).

(1) Aliis *princeps Dei* est prestans et excellens princeps. Nam scriptura, ut ait Kimchi, rem quam vult magnificare, augit Deo.

(2) Vel quia plures sinus habebat, multorum cadaverum capax; vel quia habebat duplicem aperturam, et ex duabus partibus ingressum. Quas tamen conjecturas supervacaneas esse ait Rosenmullerus; nam, ut e vers. 17 et e loco infra xlix, 30, apparet, *Machpela* est nomen proprium, ut sensus sit, *ut det mihi speluncam* in agro cui nomen *Machpela*. Ceterum spelunca in Palestina frequentes sepulcris inserviunt. « Hebraeorum sepulcra, saltem honestiora, quaeque familiis principum patria erant ac gentilitia, spelunca erant amplae, sub terram, ex nativa rope, arte manuae excavatae, quae-

PECUNIA DIGNA, — pretio iusto.

40. PORTAM CIVITATIS. — hinc videtur quod in portis, quasi loco publico, quo omnes etiam exteri facile convenirent, olim tam commercia quam judicia peragi solerent. In portis ergo olim sedebant iudices, scabini et consules, ibique omnia tam publica, quam privatarum negotia tractabant, uti jam sedent et tractant in domo civica (3).

13. DABO PECUNIAM PRO AGRO. — Nolebat Abraham agrum gratis habere, sed emere justo pretio, tum quia hoc est animi honesti, liberalis et regii; tum, ne posterii Ephronis agrum repeterent, vel communem in eo sepulturam postularent. Ita viri liberales inter se certant liberalitate, sicut avari certant parcimonia. Narrat Aelianus Alcibiadem Socrati praeceptoris lautissima munera misisse; ea Socrates magno animo recusavit, Xantippe uxore plurimum instante: « Sua est Alcibiadi, ait, nobis etiam nostra sit ambitio: Alcibiades dando, Socrates non accipiendo suam ostendit liberalitatem. »

Dices: Emerere sepulturam et jus sepulcri, est simonia. Respondet primo D. Thomas, II, *Quaest. C*, art. 4, ad tertium, Abraham non emisit jus sepulture, sed tantum agrum in quo sepeliret Saram: ager autem per se vendibilis est.

Secundo, Abulensis: Sepulcrum, inquit, fit sacrum, ita ut vendi non possit sine simonia, non effusione, sed mortui in illa elatione; necdum ergo erat sacrum, cum illud emit Abraham. Hoc verum est jure civili Romanorum, quo ipsa illatione cadaveris fit locus religiosus.

Verum hoc nihil facit ad crimen simoniae, quod Ecclesiasticum est, non civile; ut ergo locus sepulture sine simonia vendi non possit, debet esse sacer consecratione, sive benedictione Ecclesiastica, ut passim docent Theologi et Canonistae. Tempore autem Abraham, necdum erat consecratio sive benedictio Ecclesiastica (hanc enim Ecclesia Christiana instituit), qua locus consecraretur ad sepulturam; unde sine simonia vendi poterat. Ita Cajetanus, Lipomannus et alii. Adde sepulcra, uti et sacerdotia Gentilium, utpote idololatrarum non esse sacra, sed profana; imo sacerdotia eorum diabolica sunt, ac proinde ea emere non est simonia. Gentiles tamen ea vendentes, ex conscientia erronea, qua putabant ea esse sacra, peccabant simonia. Ita D. Thomas (4).

dam tam spatiosa, ut columnis sufflarentur; ad latera circum quaque excidebantur cellae recipiendis sarcophagis. Nullam omnino lucem admittebat specus; quippe Augusto aditu, quique advoluto saxo obstruebatur. Multa hujusmodi conditoris etiamnum in Jodæa videntur. *Hæc Lowthianus, De sacra Poesi Hebraeorum, Praelect. vii.*

(3) Pro *habitabat*, concinnius Hebraeorum vertes, *sedebat, prozona erat*.

(4) Vers. 15, quia *אמר* est in regimine, hinc multi vertunt, *terra quadringentorum siclorum*, tart. parva summa, quid est inter nos, qui ambo divites sumus, et insuper animis juncti?

Vers. 16. 16. QUADRINGENTOS SICLOS ARGENTI, — puta 400 florenos Brabanticos; de siclo plura dicam *Exodi* xxx, 13.

PROBATE MONETE PUBLICÆ. — Hebr. *argenti inter mercatores transeuntis*; Septuaginta, *argenti probati mercatoribus*: mercatores enim monetam maxime discernere, appendere et probare solent, maximeque probam et probatam exigunt.

Vers. 17. 17. CONFIRMATUS EST AGER, — *g. d.* Per emptio-nem firmæ et stabili jure translatus est hic ager, cum sua spelunca duplici, in dominium Abraham.

Considera, Abraham in Chanaan non habuit domum, non agrum proprium, sed tantum sepulcrum proprium; quia volebat Dei monitu esse peregrinus in vita, tendereque ad caelum; in morte autem quasi in termino et confinio caeli proprium sibi suorumque fidelium poposcit locum, ne cum infidelibus requiesceret: in morte enim est discriminatio fidelium et infidelium; ergo par est ut eadem sit et in sepulcro. Vide quanta priscis patribus fuerit cura sepulcri, et quanta jam esse debeat fidelibus, ut in locis sacris cum fidelibus et sanctis sepeliantur, idque ob spem beate resurrectionis cum eis; infideles enim et hæretici suam habent asini sepulturam.

Hæc de causa in hoc Sara sepulcro sepultus

Sepulcra inter filios quanti sit?

est Abraham, Isaac, Rebecca et Lia; quin et Jacob in idem ex *Aegypto* transferri voluit. Sic, ut habet Regum historia, Samuel, Saul, Jonathas, propheta a Leone occisus, III Reg. xiii, Josias rex et alii honorifice cum suis sepulti sunt. Sic Tobias officium sepulturae corporibus fidelium, a tyranno trucidatorum, benigne exhibuit. Sic Joannes Baptista a suis discipulis studiosè ad sepulturam, ex carcere elatus est. Sic Joseph ab Arimathia corpus Christi a Pilato petiit, et in monumento suo novo, quod exciderat in petra, condidit. Sic S. Antonius a Deo missus est ad S. Paulum primum Eremitam, ut eum sepeliret, cumque sarcolum non haberet, duo leones illi sepulcrum unguibus suis effoderunt.

EPHRONIS. — S. Stephanus *Actor. vii*, assertit hunc agrum emptum esse non ab Ephrone, sed a filiis Hemor, aliaque quaedam habet, quæ cum hoc loco non satis consentire videntur, sed de his dicendum est *Actor. vii*.

19. MAMBRE, HÆC EST HEBRON. — Hebron dicta *Vers. 19*, est Arbee, dicta est et Mambre a convale adjacente, quæ dicta est Mambre, a viro potente Mambre, qui eam possidebat, quicquid cum Abraham pugnavit contra quatuor reges, cap. xiv, vers. 13.

CAPUT VIGESIMUM QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Adjurat Abraham servum suum, ut Isaaco uxorem quaerat ex Haran; adducit ille Rebecca, adductam Isaac capit.

1. Erat autem Abraham senex, dierumque multorum: et Dominus in cunctis benedixerat ei. 2. Dixitque ad servum seniore domus suæ, qui præerat omnibus quæ habebat: Pone manum tuam subter femur meum, 3. ut adjurem te per Dominum, Deum caeli et terræ, ut non accipias uxorem filio meo de filiabus Chananaeorum, inter quos habito; 4. sed ad terram et cognationem meam proficiscaris, et inde accipias uxorem filio meo Isaac. 5. Respondit servus: Si noluerit mulier venire mecum in terram hanc, numquid reducere debeo filium tuum ad locum, de quo tu egressus es? 6. Dixitque Abraham: Cave nequando reducas filium meum illum. 7. Dominus Deus caeli, qui tulit me de domo patris mei, et de terra nativitatis meæ, qui locutus est mihi, et juravit mihi, dicens: Semini tuo dabo terram hanc: ipse mittet angelum suum coram te, et accipies inde uxorem filio meo; 8. sin autem mulier noluerit sequi te, non teneberis juramento: filium meum tantum ne reducas illum. 9. Posuit ergo servus manum sub femore Abraham domini sui, et juravit illi super sermone hoc. 10. Tulitque decem camelos de grege domini sui, et abiit, ex omnibus bonis ejus portans secum, profectusque perrexit in Mesopotamiam ad urbem Nachor. 11. Cumque camelos fecisset accumbere extra oppidum, juxta puteum aquæ vespere, tempore quo solent mulieres egredi ad hauriendam aquam, dixit: 12. Domine Deus domini mei Abraham, occurre, obsecro, mihi hodie, et fac misericordiam cum domino meo Abraham. 13. Ecce ego sto prope fontem aquæ, et filiae habitatorum hujus civitatis

egredientur ad hauriendam aquam. 14. Igitur puella, cui ego dixero: Inclina hydriam tuam ut bibam; et illa responderit: Bibe, quin et camelis tuis dabo potum: ipsa est, quam preparasti servo tuo Isaac: et per hoc intelligam quod feceris misericordiam cum domino meo. 15. Ne dum intra se verba compleverat, et ecce Rebecca egrediebatur, filia Bathuel, filii Melchæ, uxoris Nachor, fratris Abraham, habens hydriam in scapula sua: 16. Puella decora nimis, virgoque pulcherrima, et incognita viro: descenderat autem ad fontem, et impleverat hydriam, ac revertebatur. 17. Occurritque ei servus, et ait: Pauxillum aquæ mihi ad bibendum præbe de hydria tua. 18. Quæ respondit: Bibe, domine mi; celeriterque deposuit hydriam super ulnam suam, et dedit ei potum. 19. Cumque ille bibisset, adjecit: Quin et camelis tuis hauriam aquam, donec cuncti bibant. 20. Effundensque hydriam in canalibus, recurrit ad puteum ut hauriret aquam: et haustam omnibus camelis dedit. 21. Ipse autem contemplabatur eam tacitus, scire volens utrum prosperum iter suum fecisset Dominus, an non. 22. Postquam autem biberunt cameli, protulit vir in aures aureas, appendentes siclos duos, et armillas totidem pondo siclorum decem. 23. Dixitque ad eam: Cujus es filia? indica mihi: est in domo patris tui locus ad manendum? 24. Quæ respondit: Filia sum Bathuelis, filii Melchæ, quem peperit ipsi Nachor. 25. Et addidit, dicens: Palarum quoque et fœni plurimum est apud nos, et locus spatiosus ad manendum. 26. Inclinauit se homo, et adoravit Dominum, 27. dicens: Benedictus Dominus Deus domini mei Abraham, qui non abstulit misericordiam et veritatem suam a domino meo, et recto itinere me perduxit in domum fratris domini mei. 28. Currit itaque puella, et nuntiavit in domum matris suæ omnia quæ audierat. 29. Habebat autem Rebecca fratrem nomine Laban, qui festinus egressus est ad hominem, ubi erat fons. 30. Cumque vidisset in aures et armillas in manibus sororis suæ, et audisset cuncta verba referentis: Hæc locutus est mihi homo: venit ad virum, qui stabat juxta camelos, et prope fontem aquæ, 31. dixitque ad eum: Ingredere, benedicte Domini: cur foris stas? præparavi domum, et locum camelis. 32. Et introduxit eum in hospitium: ac destravit camelos, deditque paleas et fœnum, et aquam ad lavandos pedes ejus, et virorum qui venerant cum eo. 33. Et appositus est in conspectu ejus panis. Qui ait: Non comedam, donec loquar sermones meos. Respondit ei: Loquere. 34. At ille: Servus, inquit, Abraham sum: 35. et Dominus benedixit domino meo valde, magnificatusque est: et dedit ei oves et boves, argentum et aurum, servos et ancillas, camelos et asinos. 36. Et peperit Sara, uxor domini mei, filium domino meo in senectute sua, deditque illi omnia quæ habuerat. 37. Et adjuravit me dominus meus, dicens: Non accipies uxorem filio meo de filiabus Chanaanorum, in quorum terra habito; 38. sed ad domum patris mei perges, et de cognatione mea accipies uxorem filio meo. 39. Ego vero respondi domino meo: Quid si noluerit venire mecum mulier? 40. Dominus, ait, in cuius conspectu ambulo, mittet angelum suum tecum, et diriget viam tuam: accipiesque uxorem filio meo de cognatione mea, et de domo patris mei. 41. Innocens eris a maledictione mea, cum veneris ad propinquos meos, et non dederit tibi. 42. Veni ergo hodie ad fontem aquæ, et dixi: Domine Deus domini mei Abraham, si direxisti viam meam, in qua nunc ambulo. 43. Ecce sto juxta fontem aquæ, et virgo quæ egredietur ad hauriendam aquam, audierit a me: Da mihi pauxillum aquæ ad bibendum ex hydria tua: 44. et dixerit mihi: Et tu bibe, et camelis tuis hauriam: ipsa est mulier, quam preparavit Dominus filio domini mei. 45. Dumque hæc tacitus mecum volverem, apparuit Rebecca veniens cum hydria, quam portabat in scapula: descenditque ad fontem, et hausit aquam. Et aio ad eam: Da mihi paululum bibere. 46. Quæ festinans deposuit hydriam de humero, et dixit mihi: Et tu bibe, et camelis tuis tribuam potum. Bibi, et adaquavit camelos. 47. Interrogavique eam, et dixi:

Cujus es filia? Quæ respondit: Filia Bathuelis sum, filii Nachor, quem peperit ei Melchæ. Suspendi itaque in aures ad ornandam faciem ejus, et armillas posui in manibus ejus. 48. Pronusque adoravi Dominum, benedicens Domino Deo domini mei Abraham, qui perduxit me recto itinere, ut sumerem filiam fratris domini mei filio ejus. 49. Quamobrem si facitis misericordiam et veritatem cum domino meo, indicate mihi: sin autem aliud placet, et hoc dicite mihi, ut vadam ad dexteram, sive ad sinistram. 50. Responderuntque Laban et Bathuel: A Domino egressus est sermo: non possumus extra placitum ejus quidquam aliud loqui tecum. 51. En Rebecca coram te est, tolle eam et proficiscere, et sit uxor filii domini tui, sicut locutus est Dominus. 52. Quod cum audisset puer Abraham, proci-dens adoravit in terram Dominum. 53. Prolatisque vasis argenteis, et aureis, ac vestibus, dedit ea Rebecca pro munere, fratribus quoque ejus et matri dona obtulit. 54. Inito convivio, vescentes pariter et bibentes manserunt ibi. Surgens autem mane, locutus est puer: Dimitte me, ut vadam ad dominum meum. 55. Responderuntque fratres ejus et mater: Maneat puella saltem decem dies apud nos, et postea proficiscetur. 56. Nolite, ait, me retinere, quia Dominus direxit viam meam: dimitte me ut pergam ad dominum meum. 57. Et dixerunt: Vocemus puellam, et quæramus ipsius voluntatem. 58. Cumque vocata venisset, sciscitanti sunt: Vis ire cum homine isto? quæ ait: Vadam. 59. Dimiserunt ergo eam, et nutrice[m] illius, servumque Abraham, et comites ejus, 60. imprecantes prospera sorori suæ, atque dicentes: Soror nostra es, crescas in mille millia, et possideat semen tuum portas inimicorum suorum. 61. Igitur Rebecca et puellæ illius ascensis camelis, se-centæ sunt virum, qui festinus revertebatur ad dominum suum. 62. Eo autem tempore deambulabat Isaac per viam quæ ducit ad puteum, cuius nomen est Viventis et Videntis; habitabat enim in terra Australi. 63. Et egressus fuerat ad meditandum in agro, inclinata jam die: cumque elevasset oculos, vidit camelos venientes procul. 64. Rebecca quoque, conspecto Isaac, descendit de camelo, 65. et ait ad puerum: Quis est ille homo qui venit per agrum in occursum nobis? Dixitque ei: Ipse est dominus meus. At illa tollens cito pallium, operuit se. 66. Servus autem cuncta quæ gesserat, narravit Isaac. 67. Qui introduxit eam in tabernaculum Saræ matris suæ, et accepit eam uxorem: et in tantum dilexit eam, ut dolorem, qui ex morte matris ejus acciderat, temperaret.

Vers. 1. 1. ERAT AUTEM ABRAHAM SENEX. — Erat Abraham 140 annorum, cum servum misit ut Rebeccam uxorem quereret Isaac; Isaac enim duxit Rebeccam anno ætatis suæ 40 (ut patet cap. seq. vers. 20), qui fuit Abraham 140: natus est enim Isaac anno Abraham centesimo; ætas ergo Abraham superat ætatem Isaac centum annis. Ita S. Augustinus.

Vers. 2. 2. SERVUM SENIorem, — œconomum suum Eliezer, de quo cap. xv, vers. 2.

PONE MANUM TUAM SUBTER FEMUR MEUM, — q. d. Me sedente pone sub coxa mea manum tuam, et hoc ritus ac ceremonia mihi jura, quod filio meo non accipies uxorem Chanaanam. Ad litteram, hæc fuit ritus jurantium per femur, quia femur causa et symbolum est generationis et vitæ. Femur ergo tenendo, jurantes testantur Deum vitæ auctorem, in cuius manu est salus nostra, q. d. Si recte et vere juro, et juratum præsto, Deus mihi vitam longam et felicem, quæ femore significatur, præstet; sin fallo et pejero, peream, neque particeps sim vitæ, quæ proces-

sit ex femore. Ita Martinus de Roa, lib. IV *Stagul.* cap. iv.

Putant Hebræi hanc ceremoniam ponendi manum sub femore, fuisse solemnem Judæis in juramento, ob significationem et reverentiam sacramenti circumcisionis, quod in membro femori vicino celebrabatur. Verum hoc falsum esse videtur: nam soli Abraham et Jacob hæc ceremonia suos adjurarunt; ceteri vero in Scriptura manu in altum (uti et modo fit) elevata jurasse leguntur (1).

Nota ergo, per femur sive coxam, partes etiam genitales, quæ inter femora sunt, tacite intelligi et comprehendi. Sic enim filii Jacob dicuntur

(1) Non contemnenda est Aben-Esre sententia, ea, quæ hic describitur, jurandi ratione servum testatum fuisse obedientiam hero suo, simulque significari heri in servum potestatem. Et quamvis alios jurantes manum in celum attollerent, hic tamen jurandi ritus videtur observatus inter æquales; at ubi subjectus alicui adjurabatur, ut filius (infra xvii, 29), aut servus, manus femori subieciabatur in signum obsequii et subjectionis.

Jurant
alium po-
tatem
morum
sub fe-
more,
cur?

erepti de femore, id est genitalibus ejus, Gen. xlii, 26 et alibi.

Hoc ergo symbolo et caeremonia ponendi manum sub femore, significat Abraham ex femore suo jam natum esse Isaac, et ex eodem per Isaac nasciturum esse sobolem magnam, imo Christum, semen suum benedictum, sibi a Deo promissum. Ut ergo haec soboles, et Christus ex se per Isaac nasatur, haec de causa Isaac hie fidelem querit uxorem, servamque suam, ut talem ei querat, per femur, quasi per sobolis originem; item per femur, id est, per Christum, utpote ex femore suo nasciturum, adjurat, id est obstringit et jurare compellit. Primus enim qui hac forma adjurationis est usus, fuit Abraham; eum deinde secutus est nepos Jacob cap. xlvii, vers. 29. Ita S. Hieronymus, Theodoretus, Augustinus, serm. 75; Ambrosius, lib. I De Abraham, cap. ultimum; Prosper, I part. *Predicationibus* cap. vii, et S. Gregorius, qui sic ait: « Manum sub femore jubet ponere, quia per membrum illud descensura erat caro ejus, qui filius Abrahae esset ex humanitate, et Dominus ejus ex divinitate, quasi dicat: Tange filium meum, et jura per Deum meum. Unde non super femur, sed sub femore manum ponere jussit; quia inde erat ille descensurus, qui homo quidem, sed super homines veniret. »

Vers. 3. 3. ADJURARE, — id est, juramento tuo te obstringam, jurare te faciam. Ita Hebraei. Cogit enim Abraham servum sibi hac caeremonia jurare. Unde de facto servus ei hoc ritu juravit, ut patet vers. 9. Non ergo adjurare hic significat per sacra obtestari aliquem, sed adigere eum ad juramentum, et juramento hoc eum obstringere ad aliquid promittendum, vel faciendum.

Vers. 4. 4. UT NON ACCIPIAS UXOREM FILIO MEO DE FILIABUS CHANANAEORUM (quia Chananaei impii erant et idololatri), SED AD TERRAM ET COGNATIONEM MEAM PROFICISCARIS, — non in Chaldaeam, sed in Mesopotamiam, puta in Haran, ad domum Nachor fratris mei, ut patet vers. 10; in Haran enim Abraham cum patre et tota cognatione migravit cap. xii, vers. 1. Licet enim domus Nachor more gentis, cum qua habitabat, idola coleret, ut patet cap. xxi, vers. 30; tamen aliquid de unius Dei cultu norat et servabat, adeoque cum idolis simul Deum caeli colebat, ut patet hic vers. 31. Eratque haec domus bene morata, ut patet ex sequentibus.

Tropologicè, quam cavenda sint infidelium, hereticorum et impiorum connubia, vide apud S. Chrysostomum et Ambrosium, lib. I De Abraham, cap. ult. : « Saepè, ait Ambrosius, illecebra mulieris decepti etiam fortiores maritos, et a religione fecit decedere. Primum ergo in conjugio religio quaeritur. Disco ergo quid in uxore quaeratur: non aurum, non argentum quaesivit Abraham, non possessiones, sed gratiam bonae indolis. » Allegoricè idem ibidem :

tur » uxor Isaac, puta Christi, hoc est « Ecclesia, nisi in Mesopotamia? ibi duobus stipitur fluminibus, lavacro gratiae et fletu poenitentiae. Munium eam Tigris, hoc est prudentia; et Euphrates, hoc est justitia, et illuminatio fructuosa, a barbaris separans gentibus. »

6. CAVE NE QUANDO REDUCAS FILIUM MEUM ILLUC. Vers. 6. — « Reducas, » id est, reducendum promittas, g. d. Si filia, quam in Haran quaeris, huc ad me et Isaacum venire nolit, sed velit eo Isaac venire ad se, ne consentias, nec promittas ei matrimonium filii mei; quia Deus ex Mesopotamia me et meos in perpetuum exire voluit, atque venire in terram hanc, quam mihi meisque promisit.

7. IPSE MITTIT ANGELUM SUUM. — Ecce prisci Hebraei credebant custodes Angelos hominibus a Deo dari, ut eos servent, ducant, doceant dirigantque. Simile est Tobiae cap. v, vers. 3. Censet Scaliger angelum dici a Persico *angar*, id est cursor, nuntius, mutato r in l, sicut pro Belial dicitur Beliar; sic enim et Hebraei a Persico *Angar*, epistolam latam a cursoribus, sive angaris, vocant *iggeret* quasi *ingeret*.

9. JURAVIT ILLI SUPER SERMONE HOC. — Juravit se fideliter sermones et jussa Abrahae domini sui completurum (1).

10. AD URBEM NACHOR, — ad Haran, in qua erat domus Nachor, distans a Bersabee, ubi tunc versabatur Abraham, itinere septem vel octo dierum. Ita Abulensis (2).

12. OCCURRE. — Hebraei *הקרה* *haere*, id est, fac mihi occurrat, scilicet id quod peto, puta talis filia, qualem Isaac uxorem cupit Abraham. Septuaginta vertunt: *Prosperum fac mihi occursum*.

Discant hic Christiani sibi suisque conjuges quaerere, non tam conciliatione hominum quam Dei; nec tam spectent opes, formam et genus, quam educationem et mores probos et commodos. Ita Pulcheria fratri suo Theodosio Imperatori Eudoxiam pauperem, sed bene eruditam et moralam uxorem curavit. Verum quia multi secus faciunt, hinc tam multa ligiosa et infelicia videmus matrimonia. Recte ergo ait Sapiens *Proverb.* cap. xix, 14: « Bonus et divitiarum dantur a Domino autem proprie uxor prudens. » Ita Rebecca Isaaco, Ruth Booz, Sara Tobiae, uxores a Deo date, pacificum, fecundum et felix habere conjugium. Nam, ut ait Sapiens *Proverb.* xviii, 22: « Qui invenit mulierem bonam, invenit bonum, et hauriet jucunditatem a Domino. » Bona enim strenuaque et prudens mu-

(1) Hebr. est *אמרתי*. Sic enim septies nomina appellativa, quae dominium notant, a numero plurali pro singulari ponantur. Cf. infra xi, 1; *Ezod.* xxi, 4, 29.

(2) *accumbere*, id est, genua flectere. Cameli, ait Cleicius, ut commode onerari et conscendi queant, jubent praefecto genua flectunt, deinde resurgunt; tum sicut aliquantum sit quiescendum, iterum onusti genua flectunt, et sic etiam exonerantur. Cf. Homeri *Odysse.* vii, 20.

lier, est rara avis in terris. « Virum de mille unum reperi, mulierem ex omnibus non inveni, » inquit Salomon *Eccles.* cap. vii, vers. 29. Hinc Cato dixit mulierem esse malum necessarium. Vix scire quantum malum sit mala mulier, audi *Eclii.* cap. xxv, vers. 17: « Omnis malitia nequitia mulieris; » et vers. 22: « Non est caput nequius super caput colubri, et non est ira super iram mulieris: commorari leoni et draconi placebit, quam habitare cum muliere nequam; » et vers. 31: « Plaga cordis mulier nequam. » Deus ergo fornicarius, adulteris aliisque impiis in penam peccati dat malas uxores: quae plaga est maxima et continua: durat enim per totam vitam.

Contrario, « mulieris bonae beatus vir. Mulier fortis oblectat virum, et annos vite illius in pace implebit. Pars bona mulier bona; in parte bona timentium Deum dabitur viro pro factis bonis, » *Eclii.* cap. xxvi, vers. 1, 2 et 3. Cujus rei exemplum memorabile extat apud Sophronium, vel potius Joannem Moseum in *Prato spiriti.* cap. cxi, de Constantinopolitano quodam nobili, qui sua pauperibus distribuens, moriens filio suo Jesum Christum reliquit curatorem. Christus enim ob patris eleemosynas, filio divitem et probam curavit uxorem, cum qua sanctam et jucundam egit vitam. Vere ergo Siracides *Eclii.* xxvi, 16: « Gratia, inquit, mulieris sedule delectabit virum suum, et ossa illius impinguabit; disciplina illius datum Dei est; gratia super gratiam, mulier sancta et pudrata; sicut sol oriens mundo in altissimis Dei, sic mulieris bonae species in ornamentum domus ejus. »

Vers. 13. 13. ECCE EGO STO. — Petit hic servus a Deo certo signo a se designato, uxorem Isaaci futuram sibi demonstrari; ad hoc signum designandum motus est et instigatus a Deo; unde et illud adhibuit cum certa spe divinae providentiae, opis et directionis, juxta ea quae sciebat Deum Abraham promississe, et Abraham sibi, dicendo: « Deus mittet angelum suum coram te. » Unde et signum hoc sibi exhiberi petit humiliter prece praemissa. Denique signum hoc esse a Deo, eventus qui secutus est tam prosper declaravit; alioqui enim hic servus temerario omine et divinatione tentasset Deum. Simile fuit omen Jonathae, quod ex Dei instinctu captavit ex verbis Philistinorum de iis invadendis, illudque sequens eos cecidit: « Si dixerint, ait, ascendite ad nos, ascendamus; quia tradidit eos Dominus in manibus nostris, hoc erit nobis signum, » I *Reg.* xiv, 10.

Sic Gedeon, ex somnio Madianita, captavit omen victoriae, *Judic.* cap. vii, vers. 13.

Simile fuit omen Clodovei, qui castra movens contra Gothos, munera misit Turonam ad S. Martinum legatis mandans: « Ingressuri templum, observate quae futuri eventus ex bello quod paramus, conjecturam possint praebere; » parent illi, et venientes ad templum, audiunt monachos

illud Davidicum psallentes: « Praecinxisti me virtute ad bellum, » captatoque omine felici, ad regem redeunt, omen nuntiant; quod eventus declaravit fuisse non vanum. « Ad divinum; testis est Fulgosius, lib. I, cap. 157.

E contrario, superstitionem fuit omen Nabuchodonosoris, quod ipse, non Dei, sed suo, vel demonis instinctu, captavit, cum dubitaret an Ammonitas, an Judaeos invadere deberet; captiens enim duas sagittas, uni inscripsit nomen Rabbath (quae erat Petra Arabiae, metropolis Ammonitarum), alteri nomen Jerusalem, eas deinde commisit; mox unam caece eduxit; cui inscriptum videns Jerusalem, statim contra eam perrexit. *Ezech.* xxi, 21.

Simile omen fuit Philistinorum, qui ex vacuarum arcam Domini vehementer itinere et gressu conjeceerunt, an plaga eis immissa a Deo, an casu obvenisset, I *Regum* vi, 7. Plura de omine sacro et licito, ac profano, illicito et superstitione, vide apud Pererium hic.

Nota: Hoc signum quod statuit hic servus, congruum fuit; erat enim signum bonae uxoris et indolis affabilis, hospitalis, provide et strenue. Ita S. Chrysostomus, Theodoretus, Rupertus.

FONTEM, — puteum, ut patet vers. 11 et 20; sic enim in Scriptura fons et puteus idem sunt.

14. IPSA EST, — ea sit, quam preparasti uxorem Isaac, g. d. Quae, Domine, ut quam tu vis esse uxorem Isaaci, illa ipsa (aeque sola) haec faciat et dicat, quae ego hic postulo; ut ex his ejus factis dictisque cognoscam quod ipsa sit, et non alia (1).

15. ET ECCE REBECCA EGREDIATUR. — Nota hic speculum virginum in Rebecca: nam prima, non otiosa sedet ut pleraque, sed laboriosa hydriam gestat, aquamque haurit; secundo, cum aquam hausit, revertitur, non diu moratur in publico; et licet servum Abraham videret, non tamen curiose inspicit, vel alloquitur; tertio, cum servus ab ea petit potum, statim consistit, offert, benigne alloquitur, dominum vocat; plus offert quam ille petierat; non gravatur incognito servare, cum nostrae subinde tam morosa sint, ut vix alloqui homines dignetur, praesertim extraneos, quasi si ad se nihil pertineant; quarto, quamvis audiret eum esse servum Abraham, non tamen ipsa eum in domum introducit: hoc enim virgini indecorum fuisse; sed currit, ac in domo matri nuntiat; quinto, non curiose inquitur cur servus hic advenit, aut quid sibi velit: virgo enim non debet esse curiosa; sexto, obtemperat parentibus, cum videt eos consentire ut ad Isaac pergeret, tametsi durum esset ei relinquere parentes et patriam, nihil contradidit; septimo, non mollis est, sed virilis: camelum enim conscendit, et iter longum ingreditur; octavo, cum vidit Isaac, statim e camelis descendit, et se operuit:

(1) *היא זאת*, et sit, id videlicet quod sequitur.

unde apparet ejus reverentia et reverentia erga sponsum (1).

21. CONTEMPLABATUR EAM TACITUS. — admirans ejus non formam tantum, sed officiositatem, scdulitatem, beneficentiam, liberalitatem, atque explorans num per omnia ita se gereret, talisque esset, quae digna esset Isaaco, quaeque suis et Abraham volis responderet.

22. INAURES AUREAS, APPENDENTES SICLOS DUOS. — Nota: Hic servus utriusque auri Rebeccae unam dedit in aurem, id est universim duas, ita ut quae appenderet dimidium siclum, sive drachmam unam, ut habent Septuaginta, Hebraea et Chaldea, ac consequenter utraque simul appenderet siclum unum, sive drachmas duas (2).

Dices: Quomodo ergo noster Interpres verit siclos duos? Respondeo: Noster siclos minores, sive dimidiatos intelligit. Dimidium enim sicli vocatur subinde siclus, sicut regalii apud nos major est et minor sive dimidiatus; major enim est 40 stiferorum, minor 5 stiferorum. Vide dicta in fine libri De Ponderibus.

27. NON ABSTULIT MISERICORDIAM ET VERITATEM SUAM A DOMINO MEO. — q. d. Deus misericors fuit et verax erga herum meum Abraham: misericors in pollicendo, verax in praestando promissa; uti jam video Deum misericorditer et veraciter iter meum direxisse ad cognatos Abraham, et ad Rebeccam, ut eam acciperem uxorem Isaaco.

28. IN DOMUM MATRIS SUAE. — Quia in domo veterum Hebraeorum alia erant habitacula et domus virosum, alia mulierum. Scorsim enim in gynaeceo mater cum puellis degebat, ut docet Nicolaus Serarius in *Hester*. cap. II, pag. 469. Adde, viri tum plures habebant uxores, quae scorsim ad pacem servandam habitabant. Ita Cajetanus et Thomas Anglicus. Ad hoc gynaeceum cucurrit Rebecca, ostendens in aures acceptas a servo Abraham.

Nota: Rebecca ostentat sua dona matri; nam vulgo dicitur:

Que recipit dona, femina nulla bona:

quod intellige, si ea furtim et sine suorum consilio aut consensu recipiat.

(1) Vers. 16. בתולה, id est, puella quae suis parentibus, id est, signum physicum virginitalis, servavit. Adhuc hic et cognita vitro, ut sit vero בתולה, id est, specie et re virgo. Cf. Drach. De Harmonia entre l'Esprit et la Syn. t. II, p. 131-2.

Vers. 20. Canibus, Hebr. קוק, scilicet lapis excavatus, e quo caneli hiberent.

(2) נדן, quod Hieronymus in aures verit, significat nasi annulum. Cf. *Ezech.* xvi, 12. Solebant enim Orientales mulieres, et adhuc hodie solent, nases perforare, e quibus annuli aut gemmae pendent. Ita Rosenmullerus. Juxta de Sauley, *Histoire de l'Art Judaïque*, p. 12, נדן est globulus aureus, gemma quadam, turchoide ut plurimum, ornatus, quem mulieres in una e naribus insertum gerebant. Addit de Sauley, hunc morem adhuc vigere inter mulierculas Damasci vicinarumque regionum. Caeterum, accurator videtur ordo vers. 27 memoratus. Nam viz credible est, Rebeccam prorsus ignotam tantis muneribus ab Abrahami servo donatam fuisse.

29. HABERAT AUTEM REBECCA FRATREM, NOMINE LABAN. — Sicut Rebecca speculum fuit virginium, sic Laban patrumfamilias. Nam primo, cum audisset verba sororis, statim egreditur ad virum invitandum, non expectat donec rogetur; et cundo, benigne eum alloquitur et pie: « Ingerere, ait, benedite Domini; » tertio, non tantum ipsum introducit, s. d. et eos qui cum ipso erant, nihil veritus sumplum magnitudinem; quarto, ipsemet Laban camelos destravit, aquam lavandis pedibus attulit, mensam paravit, etc. Vide hic quanta fuerit priscorum hospitalitas.

Quinto, cum audisset rem ut erat gesta, non contradixit, sed intulit: « A Domino egressus est sermo, » quo rem hanc non casu, aut fortunae, sed divinae ordinationi adscripsit; sexto, ipse et Bathuel parens non cogit puellam, sed inquirunt ejus voluntatem; septimo, cum vident servum festinare, non retinent eam, sed s.unt abire, adduntque nutricem ejus, ut haberet quae ipsam curaret et instrueret; octavo, bene precatur sorori.

30. CURQUE VIDISSET, — postquam videret et audierat. Est Hebraismus, quem Vatablus clare explicat ita vertens, *viderat enim in aures, audiveratque verba Rebeccae.*

31. INGREDERE, BENEDICTE DOMINI. — Id est, benedite a Domino, qui scilicet es in Dei gratia, cuique Deus favet, quemque prosperat, atque uti favere et prosperare pergat, oramus et optamus.

PREPARAVI DOMUM, — curavi preparari domum, mandavi famulis, ut prepararent tibi hospitium (3).

35. BENEDIXIT DOMINO MEO VALDE, — insigniter ditavit eum.

36. DEDITQUE ILLI OMNIA, — dare decrevit; destinavit dare illi omnia, quasi unigenito suo; necdum enim Abraham possessione bonorum se abdicarat, necdum ea in Isaac transtulerat. Vox ergo « dedit, » significat actum non completum, sed inchoatum et destinatum, uti et vox « preparavi, » vers. 33.

40. IN CUIUS CONSPECTU ANIBULO, — quem quasi praesentem intueor, et revereor, et colo. Sic in conspectu Dei, sive coram Deo, et cum Deo ambulavit Henoch, cap. v, vers. 22, et Noe, cap. vi, vers. 9: vide ibi dicta, q. d. Quia ego Deum ita colo, hinc vicissim Deus mittet angelum suum, ut me meaque per te dirigat et prosperet.

41. INNOCENS ERIS A MALEDICTIOE, — absolutus eris tuo juramento execrationis, et consequenter a maledictione et poena quam tibi jurando imprecatus es, casu quo illud violares, dicendo de more: « Haec faciat mihi Deus, et haec addat, » si non fecero jussa Abraham heri mei.

47. SUSPENDI, — dedi ut suspenderet; patet vers. 49, vers. 30.

(3) Ad marginem וְיָרֵם, significatione eadem, legi praecipitur. Sed *וְיָרֵם* a radice *וְרָם* usitata וְיָרֵם deducitur, significatione haud diversa וְרָם.

49. SI FACIENS MISERICORDIAM ET VERITATEM. — Nota: Hic duobus Scriptura complectitur omne officium virtutis: omne enim vel indebitum et liberale est, et est misericordia; vel preceptum est et debitum, sive ex justitia, sive ex pietate, sive ex alia virtute, et vocatur veritas; hic ergo veritas, est pietas quam parentes Rebeccae debebant cognato suo, imo patruo Abrahamo. Ita Oleaster.

Alter Cajetanus: Veritas, inquit, hic est verificatio, q. d. Si verificare vultis, veraque ostendere et efficere tot signa divinae voluntatis, quibus Deus ostendit se velle Rebeccam Isaaco tradi.

UT VADAM AD DEXTERAM, SIVE AD SINISTRAM. — Est hebraismus, q. d. Ut sciam qua via mihi eundem sit, quid mihi agendum sit; utrum hic sistere, an alio pergere debeam: poterat enim ex aliis filiis Nachor (habuit enim undecim, ut patet cap. xxii, 21) uxorem petere Isaaco, idque fecisset, si in Rebecca repulsam tulisset.

50. RESPONDERITQUE LABAN ET BATHUEL. — Laban frater erat Rebeccae, ac proinde filius Bathuelis, sed qui patre senescente videtur familiam administrasse; unde hic passim pro patre loquitur, et matrimonium Rebeccae cum Isaaco conficit. Sapienter S. Ambrosius: Rebecca, ait, « judicium expectat parentum; non est enim virginalis pudoris eligere maritum. » Unde et Andromacha apud Euripidem: « Sponsalium, inquit, meorum pater meus curam subhibet; hoc enim non est meum (4). »

A DOMINO EGRESSUS EST SERMO, — hoc negotium divino nutu geritur; haec est voluntas Dei, ut Rebeccam tradamus Isaaco.

51. SICUT LOCUTUS EST DOMINUS, — non voce, sed signo, quo voluntatem suam ostendit vers. 14. Ita S. Augustinus, Quest. LXVII.

52. PUER, — servus.

57. QUERAMUS IPSIUS VOLUNTATEM, — non de nuptiis cum Isaaco: in has enim Rebeccam jam ante consensisse colligitur ex vers. 51, 53, 54 et 55; sed de subilo abitu a parentibus, et profectione in Chanaan ad Isaacum. Ita S. Ambrosius (2).

Allegorice S. Ambrosius: Rebecca, ait, representat Ecclesiam e gentilismo vocatam a Christo ad consubium: « Quae vocata non fecit moram, et ideo acceptior Domino; quia populus Judaeorum, qui erat ad cenam vocatus, dignus non fuit venire; congregatio autem gentium simul ut ac-

(1) Videtur illis temporibus moris fuisse, ut in matrimonio virginum fratres potius, aut aequo considerentur, ac parentes, et ut omnino fratres sororum suorum tractandum res haberent. Conf. infra xxvii, 13; Jud. xxi, 22. Arvieux narrat, Arabes uxorum suarum lesum honorem non tam aegre ferre, quam sororum. Sequitur: Non possumus loqui ad te bonum aut malum, id est, contradicere tibi omnino non possumus. Nam bonum et malum omnia complectuntur; itaque eodem haec recidunt, ac si dicent, se nihil habere, quod reponeret petitioni ejus, se plane quod petit probare.

(2) Hebraea habent, et rogemus os ejus, sciscitemur ex ea, quo sit animo.

cessari se vidit, occurrit. Cum veheretur camelo, venit ad maritum, eo quod populus nationum belluina quadam horridis moribus deformitate, qui formae suae nullum habebat decorem, fidem esset atque sensum Ecclesiae recepturus. »

62. PER VIAM, — per desertum, scilicet Sur, in quo, utpote vicino, solus Isaac meditaturus inambulare solebat (3). Solitudo enim aptissima est orationi, aequae ac speculationi et contemplationi. Soverunt id Gentiles. Plato, post longam peregrinationem Athanas reversus, secessit in locum suburbanum, arboribus umbrosam, qui ab Academia possessore dictus est Academia, ibique philosophatus est et gymnasium erexit.

Cicero saepe a negotiis et urbe secedebat in rus, ibique philosophabatur. Testis est ipse, lib. III *Offic.*

Poeta olim recipiebant se in avios montes, ibique in solitudinis recessu carmina pangebant. Ita Hesiodus canit se poeticeam Mysis didicisse, sed in monte Helicone, dum agnos passeret, indicans solitudinem esse ingenii suscitabulum; nimirum « carmina secessum scribens et oia querunt. »

Euripides in insula Salamine tragedias suas scripsit, in spelunca tetra et horrida, quam Aulus Gellius se vidisse scribit.

Horatius negat se Romae poemata pangere posse.

E fidelibus, Elias, Elisaeus, Joannes Baptista, Hieronymus, Basilius, Nazianzenus plurimique alii in eremum secesserunt, ibique sapientiae et contemplationi vacarunt; idque exemplo Christi, qui nocte oraturus secedebat in montes, uti in Thabor in transfiguratione, et in hortum tempore passionis.

Vidimus hic autographum Thome a Kempis *De Imit. Christi*, in cuius initio haec legebatur sententia: « In omnibus requiem quaesivi, et non inveni, » *dan in een hoecaken met een boeckken*, id est « nisi sensim sedens in angulo cum libello. » Haec est quod magnus ille Arsenius eremita dicebat: « Non possum simul cum Deo et hominibus habitare. »

AD PUTEUM, — de quo cap. xvi, vers. 14, et cap. seq., vers. 11.

IN TERRA AUSTRALI — Chanaanem, scilicet non longe a Bersabee.

AD MEDITANDEM. — Septuaginta vertunt, ἀδελφῶν, id est, ad se exercendum, puta ad faciedum spirituale exercitium meditationis; ἀδελφῶν enim significat, magno studio et solertia alicui rei esse intentum, ait Procopius, estque animi cum delectatione studiosissime cogitantis et meditantis, inquit S. Augustinus. Meditabatur ergo hic Isaac, tum res naturales, uti motus et cursus siderum, eorumque auctorem et motorem Deum. Ita Hebraei, Lyranus et Tostatus; nam, ut ait Pe-

(3) Pro deambulabat, in hebr. est, *veniebat a vestibus* ut Galli dicunt, *venait d'arriver*.

riandi : « Sapientis vita est meditatio ; » et : « Docto cogitare est vivere. » Ita Carneades cogitationibus quasi alebatur. Hinc sapiens nihil miratur, quasi ad omnia obtpescunt; illi enim omnia praevisa et praemeditata sunt, his nihil. Tum potius meditabatur Isaac res caelestes et divinas. Ita S. Ambrosius, lib. *De Isaac*; cap. 1 : « Sapientis enim est, inquit, segregare se a voluptatibus carnis, elevare animam, atque a corpore abducere. Hoc est enim se hominem cognoscere. » Pergit S. Ambrosius toto libro, sub typo Isaac describere progressum animae sanctae, quae ad spiritalitatem cum Christo connubium aspirat. Unde Chaldaeus vertit, *exierat ad arandum*. Hinc Aleuinus docet Isaac hic fuisse typum Christi, qui vespere et noctu oraturus secessit in montem. Perperam Aquila et Symmachus vertunt : *Isaac exiit ad confabulandum in agro*, puta cum suis rusticis et operariis.

Vers. 64. REBECCA QUOQUE CONSPICIT ISAAC DESCENDIT, — suspicita nimirum id quod erat, hunc esse Isaac maritum suum, se ex camelo in terram demisit, honoris sponso suo deferendi causa.

Secundo, et melius dicemus, hic esse hysteronproteron; prius enim videtur Rebecca rogasse servum, quis esset ille qui illis occurrebat, eumque respondisse, esse Isaac; ac tum deum e camelo in terram desiluisse Rebeccam.

Vers. 65. 65. PALMIUM, — ut eo quasi flammeo honestatis et pudoris causa, nova nupta coram sponso suo se tegeret et obnuberet. Vide dicta capite xx, vers. 16.

Vide hic novae sponse Rebeccae verecundiam. « Considera, inquit S. Chrysostomus, *homil. 48*, quomodo nusquam superflua illa et inutilia, nusquam diabolica pompa, nusquam cymbala, et tibiae, et choreae, et satanica illa convivia et scommata omni obscenitate plena; sed omnis honestas, omnis sapientia, omnis bonitas, » etc.; et S. Ambrosius : Rebecca videns Isaac, ait, « Descendit, et caput suum pallio obnubere cepit, docens verecundiam nuptiis praestare debere. Inde enim et nuptiae dicte, quod pudoris gratia puellae se obnuberent. Discite ergo virgines quemadmodum servetis verecundiam, ne intecto capite prodentis ante extraneos, cum Rebecca iam desponsata designatum maritum aperto capite non putaverit videndum. »

Vers. 67. 67. IN TABERNACULUM SARE. — Tricennio post mortem Sare, duxit Isaac Rebeccam, ut patet ex dictis cap. hujus vers. 1; hinc patet soorsim a viris habitasse uxores, ut dixi vers. 28.

Notat Nannius in *Cant. III*, sponsam olim ductam fuisse in tabernaculum vel cubiculum socrus suae, ut significaretur quod novella sponsa esset futura materfamilias, ex qua liberorum, successione, et familiae filium produceretur et propagaretur; quodque ipsa in pari honore et gradu futura esset apud domesticos, quam fuerat sponsi mater. Quare sponsa ipsa rem similem sponso

(quo firmior sit charitas) se facturam vicissim pollicetur, dicens, *Cant. III*, vers. 4 : « Introducum illum in domum matris meae, et in cubiculum genitricis meae, » q. d. Sponsus me loco matris suae habebit, inducetque in ejus cubiculum et locum. « Propter hoc enim relinquet homo patrem et matrem, et adheret uxori suae; » vicissim ego sponsa illum parentum loco habebit, et introducam in locum matris meae, et in cubiculum genitricis meae.

Allegorice, Abraham Deum Patrem significat, Isaac Christum, Rebecca Ecclesiam, imo quamvis fidelem animam, servus Abrahae Apostolos. Attende quid haec quatuor personae hoc capite gesserint, et videbis quid ad salutem nostram fecerit Deus Pater, quid Christus, quid Apostoli, et quid nobis faciendum sit.

Primo ergo, sicut Abraham unicum habuit filium, cui omnia sua dedit: sic et Deus Pater, etc.; *secundo*, Abraham non vult filium suum solum esse, sed cogitat ei uxorem dare, ut filios procreet: sic Deus Pater vult Christum jungi Ecclesiae, atque ei: « Postula a me, et dabo tibi Gentes hereditatem, » etc.; *tertio*, Abraham primus facit mentionem nuptiarum, ipse servum mittit, alioqui non iturum; ipse uxorem vocari facit, alioqui ex se non venturam: sic Deus auctor est et principium salutis nostrae, alioqui ad Christum nunquam venissemus: ipse Propheta et Apostolos misit, qui nos vocarent; *quarto*, Abraham non per se, sed per servum seniores et fidelissimum hoc executus est: sic et Deus oves et sponsam suam committit pastoribus fidelissimis. Hinc Petro ter dicit: « Diligis me plus his? pascere oves meas; » *quinto*, Abraham servum adjurat: sic Deus praedicatoribus praedicandi officium sub gravi poena injungit: « Vae mihi, si non evangelizavero! » ait S. Paulus *I Corinth. IX*, et *Ezech. III*, Deus sanguinem pereuntium de manu speculatorum requirit; *sexto*, Abraham filio cupit uxorem, sed quae ejusdem sit sanguinis, eisdem moribus praedita quibus Isaac: sic Deus sanctam vult habere Ecclesiam, quae Filio suo sit honori, non pudori. « Sancti, inquit, estote, quia ego sanctus sum. »

Secundo, in Isaac videmus quid Christus tempore suae desponsationis fecerit. *Primo*, Isaac egressus fuerat in agrum, Christus in mundum; *secundo*, Isaac vespere egressus est: Christus venit in ultima aetate mundi; *tertio*, Isaac tunc habitabat in parte Australi: Christus veniens ab Aquilone frigidus, qui judicium designat, convertit se ad Austrum misericordiae; *quarto*, Isaac deambulabat ad puteum Viventis et Videntis, Vivens et Videns Deus est; ipsius enim oculis omnia nuda sunt et aperta. Fons hujus Viventis et Videntis est S. Scriptura. Via ad fontem est humilitas passionis; per hanc viam deambulabat Christus in sua peregrinatione, nunc hanc, nunc illam Scripturam implens, donec impletis omnibus diceret.

Allegorice totum caput.

Primo, Abraham est Deus Pater, etc. analogia. Primo. Secundo. Tertio.

Quarto.

Quinto.

Sexto.

Secundo, Isaac est Christus, etc. octo analogias. Primo. Secundo. Tertio. Quarto.

« Consummatum est; » *quinto*, Isaac sponsa venienti occurrit: et Christus omnibus ad se venientibus per gratiam occurrit, ut patet in Zachaeo et filio prodigo; *sexto*, Isaac Rebeccam in uxorem accepit, non in famulam: sic et Christus Ecclesiam; *septimo*, Isaac Rebeccam induxit in tabernaculum Sare matris: Christus Ecclesiam gentium induxit in locum Synagogae Judaeorum, ex quibus progenitis erat; *octavo*, Isaac ita dilexit Rebeccam, ut dolorem ex morte matris temperaret: sic et Christus, videns civitatem, flevit super eam; sed adeptus Ecclesiam gentium dolorem temperavit.

Tertio, in servo Abrahae describitur officium Apostolorum et praedicatorum. *Primo*, servus Jussu heri exiit ut quaereret sponsam, nesciens quam et qualem, sed Domino commisit effectum et successum rei: sic Apostoli egressi praedicaerunt ubique, cum nescirent qui credituri essent et successum rei: sic Apostoli egressi praedicaerunt fructum; *secundo*, servus tulit secum de omnibus bonis heri, quibus puellam ornaret: sic Apostoli non venerunt vacui, sed magna munera attulerunt, scilicet gratiam, pacem, miracula, sanctitatem vitae et morum, etc.; *tertio*, servus Abraham ad fontem stat, et deliberat quae puella eligenda sit: sic Apostoli non proferunt margaritas ante porcos; sed iis praedicatorum, ex quibus majorem sperant fructum; nec obstinatos et indignos baptizant aut reconciliant, sed poenitentes et apte dispositos; *quarto*, servus non it nisi missus: sic et veri Apostoli, de erronibus enim dicitur: « Ipsi currebant, et ego non mittebam eos; »

quinto, servus antequam rem aggredietur, orat: sic et Apostoli, praedicatio enim sine oratione praevia nullum fructum facit; *sexto*, servus mox ut suum officium fecit, invenit virginem quam querebat: sic et Apostolis Deus cooperatus est, ut apud quaslibet gentes invenirent qui eos reciperent et crederent; *septimo*, servus potum petit a virgine; sitis Apostolorum est desiderium salutis hominum: huic potum praestant, qui eorum verba audiunt, et opere explent; *octavo*, servus cum videret iuxta vultum suum virginem facere, gratias egit Deo: sic et Paulus ubique gratias egit Deo pro gentium conversione; *nono*, servus dat sponsae ornamenta aurium et manuum: Apostoli

Quarta, servus non it nisi missus: sic et veri Apostoli, de erronibus enim dicitur: « Ipsi currebant, et ego non mittebam eos; »

Quinta, servus antequam rem aggredietur, orat: sic et Apostoli, praedicatio enim sine oratione praevia nullum fructum facit; *sexto*, servus mox ut suum officium fecit, invenit virginem quam querebat: sic et Apostolis Deus cooperatus est, ut apud quaslibet gentes invenirent qui eos reciperent et crederent; *septimo*, servus potum petit a virgine; sitis Apostolorum est desiderium salutis hominum: huic potum praestant, qui eorum verba audiunt, et opere explent; *octavo*, servus cum videret iuxta vultum suum virginem facere, gratias egit Deo: sic et Paulus ubique gratias egit Deo pro gentium conversione; *nono*, servus dat sponsae ornamenta aurium et manuum: Apostoli

orant Ecclesiam, ut habeat aures ornatas per fidem, manus per bona opera. Pharisaei tantum ornabant manus, hoc est, tantum docebant opera legalia; Simon et haeretici tantum orant aures, id est, tantum praedicant fidem, quae est ex auditu: verum neutrum sufficit; *decimo*, servus virgini in conjugium consentienti majora munera dat: sic et fidelibus majora dona Spiritus Sancti subministrantur; *undecimo*, servus, confecto negotio, mox redit, quia tantum rem heri curat: sic fecerunt Apostoli, sic faciant omnes praedicores; *duodecimo*, servus virginem e domo patris educit ad domum Abrahae: sic et Apostoli animas e gentilismo adduxerunt ad Ecclesiam; *decimotercio*, servus non sibi adducit sponsam, sed domino: sic et Paulus fecit, dicens: « Respondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo. »

Quarto, Rebecca ostendit mores Ecclesiae et fidelis animae. *Primo*, Rebecca hebraeae est idem quod saginata, impingua: quia maritum habet Isaac, id est risum, puta Christum, qui est animae gaudium; *secundo*, Rebecca virgo erat: et Christus virginem vult habere sponsam, ab omni amore carnis et mundi puram; vide dicta *II Cor. cap. XI, 2*; *tertio*, Rebecca in labore invenitur: Christus non vult habere otiosos; *quarto*, Rebecca charitatem ostendit servo Abrahae: et Christus charitatem ab anima fidelis exigit; *quinto*, Rebecca servo Abrahae hospitium et victum offert: sic fideles facere debent praedicatoribus; *sexto*, Rebecca, omnibus relictis, sequitur servum Abraham: sic facit et fidelis; *septimo*, Rebecca secum ducit puellas: sic et fidelis familiam suam; *octavo*, Rebecca appropinquans ad Isaac descendit de camelo: sic fidelis humiliatur accedens ad Christum, atque cum pudore et poenitentia relinquit quicquid tortuosum erat et superbum; *nono*, Rebecca videns Isaac, statim operuit se: Non, sic fidelis quo magis Christum agnoscit, eo magis erubescit de praeterita vita, *Roman. VI*: « Quem fructum habuistis tunc in illis, in quibus nunc erubescitis? » *decimo*, Rebecca perpetuo manet cum Isaac, non revertitur ad domum patris sui: sic fidelis qui perseveraverit cum Christo usque in finem, hic salvus erit. Ita S. Gregorius, lib. *XXXV Moralium cap. XVII*; Eucherius, lib. *II in Genes. cap. XI*; Ferus et alii.

Decima

Undecimo

Duodecimo

Decimotercio

Quarto

Primo

Secundo

Tertio

Quarto

Quinto

Sexto

Septimo

Octavo

Nono

Decimo

Undecimo

Duodecimo

Decimotercio